

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERK EN TOLERANTIE 111

Doorbraak van de humanistische tolerantie*

Het humanisme met zijn autonome tolerantie komt tot grote doorbraak in de 18e eeuw: de eeuw van de Verlichting en van de tolerantie. Het 'bijbels' karakter, dat het humanisme bij Erasmus nog had wordt afgestoten. In de 19e eeuw verbindt het humanisme zich bij voorbeeld bij de wijsgeer Fr. Nietzsche met een agressief atheïsme, dat ook de bijbelse 'normen en waarden' (vgl. mijn Nietzsche in Nederland, 1987) afstoot.

De aanvaarding van de autonomie van de mens (verbonden met een sterk individualisme) maakt de huidige samenleving wezenlijk atheïstisch. Vooral in ethische vragen doet de autonomie zich krachtig gelden in het zogenaamde recht tot zelfbeschikking, ook over het leven zelf. Steeds wordt daarbij een beroep gedaan op de tolerantie als allesbeheersende, menselijke grondhouding, waarvoor de overheid moet waken en die zij in de samenleving ook moet opleggen.

Voor de kerk, die wil leven in gehoorzaamheid aan het Woord van de levende God, betekent dit, dat er principieel voor haar geen plaats is in deze samenleving. Zij wordt, als zij aan het Woord van God als zijn gezaghebbende openbaring vasthoudt, gezien als het centrum van de intolerantie. De huidige, verabsoluteerde en autonome

tolerantie zal daarom on-verdraagzaam blijken tegenover de belijdende christenen, tegenover de kerk, die zich in alles alléén aan het Woord wil houden. De tolerantie slaat om in intolerantie! Daarmee zijn we weer terug bij het begin van de christelijke jaartelling: de situatie in het Romeinse keizermjk. Hier heerste grote tolerantie tegenover vele godsdiensten. Maar toen de jonge christelijke kerk openlijk uitkwam voor de naam van de enige God – géén keizer-cultus! – en stelling nam tegenover volkszeden, die door het Evangelie werden veroordeeld, toen was er voor die kerk geen tolerantie meer!

Opmerking: Voor Nederland is vooral te denken aan de Algemene wet gelijke behandeling, die terwijl ik deze artikelen voor De Reformatie redigeer, ter goedkeuring is voorgelegd aan de Eerste Kamer van de Staten-Generaal. Terecht schrijven de (deputaten van de) Gereformeerde Gemeenten en de Oud-Gereformeerde Gemeenten aan de leden van deze Kamer, dat hier (in het verbod enige discriminatie te maken, ook op grond van godsdienst, levensovertuiging, van geslacht, gerichtheid, burgerlijke staat enz.) aan de bijbelse normen volledig is voorbijgegaan: 'Daardoor krijgen enerzijds zij, die hun leven willen inrichten overeenkomstig hun persoonlijke vrijheidsidealen zonder in-

HOOFDARTIKEL

Kerk en tolerantie 111

J. Kamphuis

UIT DE SCHRIFT

Ons erfdeel is zeker

R.W.J. van Ommen

KERKELIJK LEVEN

Pastoraat in de breedte

C.J. de Ruijter

MUZIEK

Engelse psalmen

J. Smelik

KUNST

De dageraad der Gouden Eeuw en de zondeval II (slot)

Willem L. Meijer

OPVOEDING EN ONDERWIJS

De identiteit van het gereformeerd onderwijs II

J. Messelink

KERK IN ORDE

Afbakening van de ambten

Een reactie

J. van Bruggen

Nadere toelichting I

M. te Velde

PERSSCHOUW

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

achtneming van de bijbelse normen, alle vrijheid zonder morele remmingen, terwijl anderen, die wel volgens deze bijbelse uitgangspunten willen leven, wettelijk morele remmingen (maar dan wel voortvloeiend uit menselijke willekeur) worden opgelegd'.

Geciteerd via De Wachter *Sions* van 6 jan. 1994.

De autonome tolerantie dringt de kerken binnen

De hedendaagse tolerantie infecteert gemakkelijk het klimaat in de kerk. De geschiedenis van de kerk van de laatste eeuwen wordt in vele opzichten beheerst door de strijd tegen het binnen-dringende humanisme. Dikwijls tracht men, vooral in de theologie, een verbinding aan te gaan met wijsgerige opvattingen die de geesten beheersen. Dan treedt er verzet op tegen de belijdenis van de kerk. Vooral de belijdenis van de kerk der reformatie wordt het mikpunt van de kritiek. Dan gaat de beschuldiging van onverdraagzaamheid gepaard met de beschuldiging van een verstand confessionalisme. Dat zou een gezonde ontwikkeling van de theologie en van het kerkelijk leven in de weg staan en het onmogelijk maken dat de kerk werkelijk 'bij de tijd' zou zijn.

Het christelijk humanisme richtte in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw de klacht van onverdraagzaamheid en van confessionalisme aan het adres van de gereformeerden.

Zo was het ook toen de Verlichting in de achttiende eeuw binnendrong in de kerk. Dit leidde in de negentiende eeuw tot afscheidingen (Schotland, Nederland). Het modernisme van de negentiende eeuw vond in de kerken der

Afscheiding de sterkste weerstand, maar tegen deze kerken werd voortdurend het verwijt van confessionele onverdraagzaamheid gericht.

In onze eeuw zien we in de Gereformeerde Kerken in Nederland, die de Vrijmaking hebben afgewezen, de geest van het modernisme tot overwinning gekomen. Een **grenzenloze** tolerantie heeft zich van deze kerken meester gemaakt. De hoogleraar K. Runia, verbonden aan de Theol. Universiteit van deze kerken, schreef onlangs (Centraal Weekblad van 9 juli 1993): 'Als de leden van deze kerken gevraagd wordt te kiezen tussen tucht en tolerantie zal de grote meerderheid ongetwijfeld kiezen voor tolerantie, zelfs als ze het persoonlijk niet met de verdedigde visies eens zou zijn'. Gedoeld wordt hier op de 'visies' van de theologen dr. H. Wiersinga in zijn *Geloven bij daglicht*, waarin hij met heel de 'gereformeerde erfenis' radicaal breekt, en vooral op prof. dr. H.M. Kuitert met zijn geruchtmakende boek *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof* (in het Engels vertaald onder de kenmerkende titel *I doubt*). Kuitert breekt met 'de traditionele leer van de inspiratie van de Schrift' en dat met de krachtige uitroep: 'weg ermee' en hij breekt met heel de inhoud van het christelijk en gereformeerd geloof. Maar 'tolerantie' *blijft* het sleutelwoord ook tegenover deze theologische concepten, die een loochening van de waarheid van de Schrift inhouden. Er is een lijn te trekken van de twijfel, waaraan **Erasmus** uiting gaf tegenover het spreken vanuit de zekerheid van het geloof bij Luther naar deze moderne en modieuze twijfelzucht, waarbij het christelijk geloof geworden is tot (niet meer dan) een 'zoekontwerp' naar God.

Hoe het humanistische tolerantie-begrip heel het kerkelijk leven een andere koers geeft, blijkt heel helder uit het feit dat namen en begrippen die altijd in gebruik geweest zijn, terzijde worden geschoven als verouderd en vooral met een te intolerante klank. Zo is er steeds meer bezwaar tegen de inhoud en ook de naam van 'de zending' als de verkondiging door en vanuit de kerk van Christus aan de heidenen, en eveneens aan de aanhangers van de Islam. Reeds lang heeft de evangelie-verkondiging onder de Joden plaats moeten maken voor 'het gesprek met Israël', waarbij openheid en tolerantie de sleutelwoorden zijn. En de overige 'zending' gaat over in een 'dialog' met de wereldgodsdiensten. Er is geen plaats meer om de **nodiging** tot het heil, dat in Christus is geopenbaard, te doen uitgaan met het gezag van het evangelie. Dat zou tekort doen aan de tolerantie, die behoort bij een samenleving in een levensbeschouwelijk pluralisme.

(On-)verdraagzaamheid volgens de Schrift

Het lijkt voor de hand te liggen, wanneer we het humanistische tolerantie-begrip afwijzen, dat we moeten kiezen voor intolerantie, voor onverdraagzaamheid. En we hoeven deze woorden niet te vermijden, al zullen we wel met voorzichtigheid en in wijsheid onze termen moeten kiezen.

In de eerste plaats: we behoeven die woorden: **intoleran-**

KERNREDACTIE:

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE

OVERIGERELECTIELEDEN

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. B. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RIJTER, DRS. H. VELDMAN

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK, J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK

REDACTIE-ASSISTENT:

W.J. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265 AG Kampen. T.d. (05202) 31201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24.8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v.,

De Reformatie, Goes, Postbus 25.4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studenten f 70,25 per jaar (binnenland)

Buitenland: f 144,50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni)

Losse nummers f 1,95 (excl. porto)

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectaf
Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,63 per mm. Contractantief op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

tie, onverdraagzaamheid niet te vermijden. De tegenstellingen zijn nu eenmaal scherp, sinds het licht schijnt in de duisternis! We laten hier de Schrift zelf spreken.

De HERE noemt zich de enige God, Deut. 6 : 4, vgl. ook Zach. 9 : 14. Hij wordt als de enige-Levende beleden en bezongen tegenover alle dode afgoden, o.m. Ps. 115. Tegenover afgoderij past intolerantie! Er wordt ook een radicale keus gevraagd, zonder compromis: 'indien de HERE God is, volgt Hem na, maar indien het de Baal is, volgt hem na', 1 Kon. 18 : 21. Het Nieuwe Testament is even antithetisch en compromisloos, en, als men wil, intolerant. De drieënige God wordt verkondigd als de enige, ware, levende: 'Want al zijn er zogenaamde goden, hetzij in de hemel, hetzij op de aarde – en werkelijk zijn er goden in menigte en heren in menigte – voor ons nochtans is er maar één God, de Vader, uit wie alle dingen zijn en tot wie wij zijn, en één Here Jezus Christus, door wie alle dingen zijn, en wij door Hem', 1 Kor. 8 : 5, 6. Dat heeft voor het leven in godsvrucht ook betekenis: 'Niemand kan twee heren dienen, want hij zal òf de ene haten en de andere liefhebben, òf zich aan de ene hechten en de andere minachten; gij kunt niet God dienen èn Mammon', Matth. 6 : 24.

Zoals er bij de belijdenis van de levende God geen enkele verdraagzaamheid is tegenover de loochening van deze naam, zo is het ook met de belijdenis van Jezus Christus, zijn Zoon die in het vlees is gekomen: 'God in het vlees verschenen!' Johannes trekt intolerante lijnen: 'Dit is de anti-christ, die de Vader en de Zoon loochent. Een ieder, die de Zoon loochent, heeft ook de Vader niet', 1 Joh. 2 : 22. En Johannes heeft dat van zijn Meester zelf geleerd, vgl. Matt. 10 : 32, 33. De leerling trekt daarom ook heel het evangelie van zijn Heer en zijn God samen in de machtige boodschap aangaande Jezus van Nazaret: 'deze is de waarachtige God en het eeuwige leven', 1 Joh. 5 : 20. En dat staat ook nu in de scherpst mogelijke antithese tot alle afgoden-dienst: 'Kinderkens, bewaart u voor de afgoden', vs. 21.

Daarom wordt de gemeente van de levende God en vooral de ambtsdragers in de gemeente opgeroepen om tegenover alle dwaling te blijven bij de gezonde leer, 2 Tim. 1 : 13; 4 : 3; Tit. 1 : 9, 13; 2 : 1, en dat met het oog op de 'zware tijden', die in 'de laatste dagen' zullen komen, 2 Tim. 3 : 1, vgl. 1 Joh. 2 : 18 e.v. Zo waarschuwt de apostel Paulus de oudsten van Efeze met het oog op de gemeente Gods voor 'grimmige wolven', die de kudde niet zullen sparen, Hand. 20 : 29, en roept hij de gemeente van Rome op hen te mijden, die afwijken van het ontvangen onderwijs, Rom. 16 : 17. Leer en leven staan dan ook onder de tucht van Gods heiligheid, Deut. 19 : 19; 1 Kor. 5 : 7. Daarom wordt de gemeente geprezen als zij (ondanks veel tekort, dat bij haar wordt gevonden) 'de kwaden niet kan verdragen', Openb. 2 : 2. 'Niet verdragen' – hier is met even zoveel woorden sprake van onverdraagzaamheid – die door de Christus zelf wordt goedgekeurd! Hij spreekt zelfs van het hâten van de werken van de ketters (Nicolaiëten). Hij haat die werken zelf en de

gemeente is in deze haat met Hem, haar Heer, in overéénstemming!, Openb. 2 : 6. En hoe radicaal zetten de apostel Petrus in zijn tweede brief en Judas de leer van de waarheid èn het leven daaruit niet tegenover 'de verderfelijke ketterijen' van 'valse leraars', die hun voorlopers hebben in de valse profeten van het Oude Verbond, 2 Petr. 2 : 1 e.v., Judas : 3 e.v. Er is de indringende vermaning 'tot het uiterste te strijden voor het geloof dat eenmaal de heiligen is overgeleverd', Judas : 3.

Hier is geen enkele twijfel geoorloofd, alsof er daarvoor plaats zou zijn in de kerk. Ook als er van zogenaamde gereformeerde theologen boeken op de markt verschijnen met de uitdagende titel Het algemeen betwijfeld christelijk geloof, dan blijft de christelijke kerk zeggen: dit ontvangen geloof is in ons midden 'ongetwijfeld' en 'ontwifelbaar', hoe het ook van alle kanten wordt aangevochten en in twijfel wordt getrokken. Die kerk is daarmee niet geborneerd geworden en staat daarmee niet zorgeloos of onwetend tegenover de realiteit van die aanvechtingen, maar zij spreekt in het geloof de vaste taal van het 'wij weten', waarmee de apostel Johannes zijn eerste brief besluit door dat als een refrein te laten òpklinken, 1 Joh. 5 : 18, 19, 20. Inderdaad: 'de Heilige Geest is geen 'Scepticus' en de Schriften onderwijzen ons niet in de scepsis'. 'Wij weten', is de taal van het geloof.

Maar nu in de tweede plaats: hoe het ook voor de hand lijkt te liggen om tegenover het humanistisch concept van tolerantie te kiezen voor onverdraagzaamheid en intolerantie als termen die de strijd van Christus' kerk goed zouden kunnen weergeven, toch is hier grote voorzichtigheid geboden! Ik noem daarvoor enkele redenen, die onderling samenhangen.

Wij moeten er altijd voor zorgdragen niet uit reactie te leven en niet door de ander, de tegenpartij, ons het etiket waaraan wij te kennen zijn, op te laten plakken.

Wanneer aan ons adres de beschuldiging wordt gelanceerd, dat we onverdraagzaam zijn, behoeven we dat woord niet uit angst te mijden, maar we moeten ons ook niet laten etiketteren. Want zij, die tegenover ons staan, doen dat vanuit hun éigen achtergrond en overtuiging en die wijzen we immers fundamenteel af?

Het is daarom goed te bedenken, dat in tegenstelling tot het humanistisch concept van verdraagzaamheid het niet gaat om verdraagzaamheid tegenover onverdraagzaamheid, maar om ware tegenover valse verdraagzaamheid, om gereformeerde en schriftuurlijke tegenover humanistische tolerantie.

Daarbij komt dat we naar binnen en naar buiten toe ook zo verstaanbaar mogelijk moeten zijn.

Er is inderdaad een onverdraagzaamheid die voortkomt uit enghartigheid en kerkelijke geborneerdheid. Wij weten er in Nederland van, hoe goede gereformeerden uit hun ambt werden verdreven door een synode die ieder wilde verplichten een particuliere (en altijd omstreden) opvatting over het Verbond der genade, nl. die van dr. A. Kuyper, te onderschrijven. De Vrijmaking van 1944 e.v.j. werd daarvoor noodzakelijk! Alleen zó konden we de ruimte behou-

den die bij gereformeerde kerken behoort!

Hetzelfde probleem hebben wij met de Gereformeerde Gemeenten, met de leeruitspraak van 1931, waarbij nadrukkelijk is vastgelegd dat 'het wezen des verbonds alleen geldt de uitverkorenen Gods' (vgl. voor de tekst van deze uitspraak mijn *Een uitgemaakte zaak*, 1987, 88 v.). In de grond der zaak loopt deze uitspraak helemaal parallel met die binnen de Gereformeerde Kerken van 1942 (vervallen in 1946 en 'terzijdegesteld' in 1959) en *evenzeer* met de Verklaring, die de Protestants Gereformeerde Kerken (Prot. Reformed Churches) in de Verenigde Staten in 1951 uitgaven (vgl. W.W.J. van Oene, *Inheritance Preserved. The Canadian Reformed Churches in Historical Perspective*, 1975, 64-67).

In *al* deze gevallen worden we geconfronteerd met eenzelfde theologische opinie, nl. de wezenlijke vereenzelving van de eeuwige uitverkiezing met het verbond der genade. Dit *lijkt* een logische oplossing van een theologische moeilijkheid. Kennelijk gaat er van het gesloten logische systeem een grote bekoring uit, in de theologie, maar ook in de kerk. Toch zijn er beslissende argumenten vanuit de Schrift hiertegen aan te voeren. Vooral de stelling dat de belofte van het evangelie alléén de uitverkorenen geldt is in Schriftuurlijken pastoraal opzicht verwerpelijk. Maar het rationele systeem is in al deze gevallen *aan* de kerk opgelegd alsof het Schriftuurlijke waarheid zou zijn! Ik spreek over de gevaren van een 'rationeel', een 'logisch-gesloten' systeem. In de discussie ter conferentie werd gevraagd, of er ook bezwaar tegen was om te spreken over 'het systeem' van de Westminster Confessie, zoals in presbyteriaanse *kring* gebruikelijk is. De term kan worden gebruikt om een samenhangend geheel *aan* te duiden. Zodra men nu meent met een denk-systeem (als dat van Hegel) de werkelijkheid in de greep te kunnen krijgen, heeft men met de hoogmoed van het denken te doen, de hoogmoed van het gesloten systeem. Zo ook met de belijdenis van de ons geopenbaarde waarheid. Het is de Waarheid van de levende en drieënige God. Daarom is er zeker samenhang, die we in ordelijk denken moeten respecteren. In zover geen moeite! Maar als het systeem niet meer open is naar de Schrift toe en we de duidelijke uitspraken van Gods Woord van hun inhoud beroven om ze pasklaar voor ons systeem te doen zijn, dan hebben we hier, en dat in de kerk!, ook met de hoogmoed van het denken, dat niet meer aan het Woord dienstbaar is, te doen. Zo'n denksysteem kent geen ruimte en gunt de ander in de kerk geen ruimte. Maar aan die ander wordt geen ruimte geopend, omdat *het systeem* geen ruimte geeft aan het Woord van God.

Zo verdwijnt de werkelijk katholieke ruimte van de kerk als vergadering van de christgelovigen; theologische eng-hartigheid drijft de kerk dan de weg van de sekte op. Hier is metterdaad de onverdraagzaamheid troef.

Daarom is het nodig nog verder naar het onderwijs van de Schrift over de verdraagzaamheid te luisteren.

J. Kamphuis

* Dit gedeelte van het referaat is sterk verkort weergegeven.

BOEKAANKONDIGINGEN

Bij Uitgeverij J.J. Groen en Zoon te Leiden verschenen in 1993 de volgende boeken:

B.G. Abma, *Een glimlach door de tranen heen*. Dit boekje van 159 bladzijden verscheen postuum. De predikant en staatkundig gereformeerde politicus Abma (1917-1992), schreef korte stukjes om de inhoud van de Heidelbergse Catechismus te vertolken voor mensen, die van de kerk vreemd zijn. Zijn zoon G.H. Abma maakte er een selectie uit en bewerkte ze voor vandaag. Prijs: f 19,95.

J. van Amstel, *Meer dan verplegen*. De christelijke gereformeerde predikant Van Amstel gaat in dit boekje van 116 bladzijden in op de vraag, hoe men in de gezondheidszorg inhoud kan geven aan de bijbelse opdracht een naaste voor de ander te zijn. Hij biedt een pastorale handreiking aan hen die werkzaam zijn in de verpleging of als vrijwilliger in de thuiszorg. Prijs: f 19,95.

R.C. Chewning e.a., *Hoe kan een christen zaken doen?* In dit uit het Engelse vertaalde boek van 204 bladzijden, wordt de vraag beantwoord, hoe christenen in bedrijven en organisaties gestalte kunnen geven aan hun christen-zijn. Hoe ga je om met je personeel, hoe maak je reclame, wat doe je met je winst? Prijs: f 39,50.

P.D. Hofland, *Geloofsopvoeding in gezin, school en kerk*. De schrijver van dit boek (112 bladzijden) is werkzaam aan een Pedagogische Academie. Zijn boek is ontstaan naar aanleiding van vragen van ouders over de geloofsopvoeding van hun kinderen, met name in de puberteit. Daarbij wordt de rol van gezin, kerk en school grondig behandeld. Prijs: f 19,95.

J. van Oort, *Bij God leeft ons goed, Bidden met Augustinus*. De Augustinus-kenner dr. Van Oort geeft in dit boekje van 62 bladzijden gebedsteksten van deze kerkvader weer, vooral genomen uit zijn grote werk *Belijdenissen*. Prijs: f 24,50.

M.A. de Ronde en W.H. Dekker, *Woorden hebben*. De schrijvers van dit boekje van 150 bladzijden behandelen de vraag, hoe men met conflicten in bedrijven, instellingen, scholen en kerken moet omgaan. Dergelijke conflicten kunnen niet altijd vermeden worden. De ondertitel luidt: 'Over levensbeschouwelijke conflicten'. Prijs f 27,50.

J.C. Ryle, *Een jaar lezen in Mattheus, Markus en Lucas*. In dit bijbels dagboek staan, van de hand van de Engelse predikant Ryle (1816-1900), korte meditatie over de genoemde bijbelboeken, voor elke dag één. De omvang is 365 bladzijden en de prijs bedraagt f 32,50.

R. Seldenrijk, *Organen en weefsels op reis*. De auteur van dit 222 bladzijden tellende boek gaat op moderne vragen in inzake de transplantatiegeneeskunde en plaatst daarbij ethische kanttekeningen. Hij gaat daarbij uit van de christelijke medische ethiek. Prijs: f 37,50.

J. Stolk (red.), *Ik kan het zelf..* Dit boekje van 124 bladzijden is geschreven voor de reeks 'Christelijke opvoeding' en behandelt de opvoeding van het kind in het derde en vierde levensjaar. Prijs: f 24,50.

L.J. van Valen, *Een rijke oogst*. In dit boekje van 126 bladzijden wordt de opwekkingsbeweging van 1742 in Schotland behandeld. Dit gebeurt tegen de achtergrond van de Schotse kerkgeschiedenis. Prijs: f 19,95.

N.C. van Velzen, *Tot onze troost*. Dit boekje van 67 bladzijden bedoelt hulp te bieden voor een week van voorbereiding op de viering van het avondmaal. De inhoud bestaat uit korte meditatie, citaten en gedichten, geput uit een schat van twintig eeuwen kerkgeschiedenis. Prijs: f 12,50.

W.G. de Vries

ONS ERFDEEL IS ZEKER

*Toen nu Jozua het land veroverd had overeenkomstig alles wat de HERE tot Mozes gesproken had, gaf Jozua het aan Israël ten **erfdeel**, volgens hun indeling in stammen. En het land rustte van de strijd.*

Jozua 11,23

We hebben een geweldige sprong gemaakt in het boek Jozua. Prachtige geschiedenissen zijn hieraan voorafgegaan. De val van de muur van Jericho bijv. En de verovering van het Zuiden en Noorden. Uit een paar gebeurtenissen blijkt helaas ook de zwakte van het volk. De schrijver besteedt er veel meer aandacht aan dan aan de veldslagen zelf. Ik denk aan de geschiedenis rondom de verovering van Ai en de list van de Gibeonieten. Verder is het opvallend dat een heel andere daad wel apart vermeld wordt. De aanvoerder Jozua vecht zich allereerst een weg naar de bergen **Ebal** en Gerizim. Daar moet hij nl. de wet van Mozes voorlezen (Jozua 8,30-35).

In hoofdstuk 11 is de verovering van het land een feit geworden. De balans wordt opgemaakt. Fijntjes tekent de schrijver aan dat ook de Enakieten grotendeels werden uitgeroeid. En wie denkt dan niet terug aan het meerderheidsrapport van de tien spionnen uit Numeri 13? Stond daarin niet de engel voor deze reuzen centraal? Nu is echter ook de verovering van dit sterke volk een feit!

Helaas moet bijna elke stad met geweld worden veroverd. En met de ban worden geslagen. Dat wil zeggen dat alle inwoners worden gedood. Dat roept allicht de vraag op waarom moest dit nu zo? Had het niet zonder zoveel bloedvergieten gekund?

Hierbij moeten we twee kanttekeningen maken. Allereerst maakt ons hoofdstuk duidelijk dat de oorzaak van deze oorlogen niet te zoeken is in een onverzoenlijke houding van Gods volk. Geen enkele stad sloot vriendschap met Israël. Behalve de inwoners van Gibeon. De onwil van de **bevolking** komt telkens naar voren.

Maar tegelijk zien we dat de HERE Israël als een werktuig gebruikt in zijn Hand. De HERE wilde de inwoners van Kanaän straffen. De maat van hun zonde was vol. Voor hen was er geen genade meer.

Zo heeft Jozua heel het land veroverd. Hij is daarin gehoorzaam geweest aan het bevel van de HERE aan Mozes. Ondanks zijn zonden en gebreken is hij sterk en moedig geweest. Hij geloofde in de HERE. Hij stond de HERE niet in de weg om voorop te **gaan**. En Jozua was

gehoorzaam aan Gods Woord. Nu is de weg vrij om het erfdeel aan Gods volk te geven.

De volgende hoofdstukken in dit boek beschrijven de verdeling van het land onder het volk volgens hun indeling in stammen. Wij willen nog even stilstaan bij de slotwoorden van hoofdstuk 11. Daarin gaat het over de rust die het land kreeg van de strijd. Daarin klinkt de vervulling door van Gods belofte aan zijn volk. Dat land van God kan weer adem halen onder de voeten van het volk van God!

Toch zit ook daar iets voorlopigs in. Denk maar aan de woorden van Hebréeën 4. Het erfdeel van Gods kinderen is nog niet helemaal veroverd. Ook zijn Gods vijanden nog niet geheel verslagen. Daarom zien we hier een profetie die nog vervuld moet worden. Het wachten is nog op de rust in Gods **koninkrijk**.

Maar in deze woorden straalt dan ook de zekerheid door dat ons erfdeel in dat **koninkrijk** zeker is. Er blijft nog een rust over voor **al** Gods kinderen en voor heel Gods schepping. Dankzij de grote Jozua: Jezus Christus. Daarom willen wij nog een keer de bemoediging horen van het begin van dit bijbelboek: Wees sterk en moedig in de strijd!

R.W.J. van Ommen

PASTORAAT IN DE BREEDTE

Ons pastoraat raakt langzaamaan wat in de knel. Die conclusie trok ik vorige week. Ik heb toen ook laten zien welk motief daarbij mee speelt. Op de achtergrond staat m.i. een te smalle visie op pastoraat. Die visie is meestal te typeren als 'opzicht en tucht'. Maar dat leidt onherroepelijk tot verschraling van het karakter van echt pastoraat. Bovendien wordt het pastoraat dan heel gauw vooral ambtelijk bepaald.

Die versmalling is het, die m.i. problemen veroorzaakt. Ik wil in dit artikel laten zien, dat de bijbel ons het pastoraat veel breder tekent.

Ambt en gemeente

Heel belangrijk is natuurlijk je uitgangspunt. Het ligt best wel voor de hand om te redeneren vanuit het woord 'pastor'. Zo duiden wij onze ambtsdragers aan. Zij mogen in naam van de grote Herder zelf ook herderlijk (pastoraal) bezig zijn in de gemeente. Kies je deze benadering, dan zul je vooral het ambtelijke benadrukken. Je redeneert dan vanuit de taak van de ambtsdrager.

Maar die benadering heeft ook zijn bezwaren. Want ben je geen ambtsdrager, dan voel je jezelf daar al gauw minder bij betrokken. Je hebt geen speciale pastorale taak. Maar wil dat dan zeggen, dat je dus geen enkele pastorale bemoeienis hebt met medegelovigen? Niemand zou het durven beweren. De ambtsdragers zijn tenslotte niet de mensen die het werk in de gemeente wel voor ons waarnemen. We komen er dus niet, als we alleen vanuit de ambtelijke taak redeneren. Dat levert ons nu juist die versmalling op. We zullen ons ook als gemeente aangesproken weten, als we door Christus op weg gezonden worden: op weg naar de ander. Wie die invalshoek vasthoudt, zal zien hoe breed in feite de pastorale roeping is, die naar ons toekomt.

Ik wil proberen dat te laten zien voor verschillende dimensies van het pastoraat.

Bijstaan

Persoonlijk vind ik bijstaan de meest elementaire functie van pastoraat. Als je een ander bijstaat, wil dat zeggen, dat je die ander steunt, hulp biedt. Meestal zal dat gaan over moeiten, die je alleen vaak slecht kunt verwerken. We hebben elkaar in de gemeente nodig om de bitterheden van dit leven en de beproevingen van God te kunnen

verwerken. Maar dat niet alleen. Ook in voorspoed is het belangrijk, dat we bij elkaar zijn. Gemeenschap der heiligen omvat alles wat de Here in ons leven geeft.

Een woord, dat in de bijbel in dit verband vaak genoemd wordt, is **vertroosten**. Vertrouwt elkaar, schrijft Paulus (1 Thess. 4 : 18, vgl. 2 Cor. 2 : 7). En juist al aan zo'n woord zie je hoe beperkt het is als we het hebben over 'opzicht en tucht'. Een opziener let meer op hoe iemand leeft. Een trooster is samen met de ander bij de bron, waaruit ons leven zijn houvast ontvangt. (Als je 't goed bekijkt zit er in bijstaan ook een duidelijk diakonale trek.) Ik denk, dat je hier ook op een andere manier nog kunt zien, hoe breed pastoraat eigenlijk is. Wil je nl. echt bijstaan, dan vraagt dat om een relatie met de ander. Wil je echt een ander helpen verwerken, dan is daarvoor eigenlijk nodig, dat je zelf ook mee-lijdt. Je bent er bij, je bent bereid om iets van de pijn, van de aanvechting gezamenlijk door te maken. Dat is niet mogelijk zonder dat er een fundamentele relatie is met die ander.

En juist hier voelen alle ouderlingen zich vaak beperkt in hun mogelijkheden. De dominees voorop. Stel, je hebt een gemeente van ideale grootte: zo'n 350 zielen. Is het mogelijk met alle 350 ook werkelijk een relatie te hebben? Iedere dominee weet dat dat niet kan. Dat betekent, dat zelfs in een redelijk comfortabele pastorale situatie, de dominee vaak niet toekomt aan elementaire vormen van pastoraat.

Maar ook de ouderlingen hebben hier problemen. Zij doen het pastoraat naast hun gewone werk. Bovendien moeten ze veel vergaderwerk doen. Het resultaat is, dat veel ouderlingen allang blij zijn, als ze eenmaal per jaar alle adressen langs zijn geweest. En op sommige adressen komen ze met hun jaarlijkse huisbezoek zelfs voor het eerst. Wie zal het ze verwijten? Maar ook zij moeten dus vaak erkennen: We komen er als ambtsdragers lang niet aan toe om een hechte relatie op te bouwen met de mensen in de wijk.

Ik weet, dat veel dominees en ouderlingen op dit punt met schuldgevoelens rondlopen: 'Ik kom te weinig toe aan die meest elementaire vorm van pastoraat. Een ander bijstaan, dat vraagt zoveel, dat ik het maar tegenover weinig mensen echt kan waarmaken in een hechte relatie'.

Is dat erg? Als de dominee en de ouderlingen er alleen voor stonden wel. Maar gelukkig is dat niet zo. We zijn als leden van Christus' lichaam toch ook aan elkaar gegeven! We hebben juist als gemeenteleden tegenover elkaar veel gelegenheid om pastoraal bezig te zijn. Juist die elementaire bijstand die we allemaal op onze beurt nodig hebben, kun je als gemeenteleden ook zo goed aan elkaar

geven. Daar is geen opzicht en tucht voor nodig. Ons pastoraat kan heel wat groeien in de breedte.

Begeleiden

Een tweede functie van pastoraat zou ik willen typeren als *begeleiden*. Je kunt daarmee samenvatten al die vormen van geestelijke leiding, die we in de kerk tegenkomen. En dat zijn er heel wat. Om geestelijke leiding te geven in Christus' gemeente is het nodig te vermanen, toe te rusten, te bestraffen, te weerleggen, te onderwijzen enz.

In al die woorden is vaak eenzelfde kleur aanwezig. Je merkt dat je hier veel meer in de sfeer van 'opzicht en tucht' verkeert. Het zijn natuurlijk vooral de oudsten, die op deze manier geroepen worden om in de kerk op te treden. Zij hebben de leiding van de gemeente opgedragen gekregen (1 Tim. 5 : 17). En dat betekent, dat ze zich sterk op dit punt zullen concentreren.

Overigens zie je juist hier op nog een heel andere manier, dat pastoraat breder is, dan we vaak aannemen. Vermanen, weerleggen, bestraffen enz., dat zijn typering die volop slaan op het pastoraat. Ze zullen dan ook in de huisbezoeken regelmatig terugkeren. Maar die dingen vinden natuurlijk ook heel goed plaats in de prediking. Dat is ook een veld, waarop de geestelijke leiding van de gemeente heel mooi tot haar recht kan komen. Pastoraat beperkt zich dus niet tot 'opzicht en tucht' via huisbezoek, maar overlapt ook een behoorlijk deel van de preek. Ik constateerde dus, dat *begeleiden* als pastorale functie sterk in de richting van de oudsten wijst. Toch blijkt in de praktijk, dat veel oudsten ontevreden zijn over de mogelijkheden die ze hebben om leiding te geven. Dat hangt nogal eens samen met het feit, dat ze vaak te laat ingeschakeld worden. Geestelijke leiding is in onze tijd nogal eens nodig bij allerlei ethische zaken. Bijvoorbeeld rond huwelijk, gezinsvorming en echtscheiding. Maar het komt regelmatig voor, dat mensen in de gemeente op dat punt leiding nodig hebben, zonder dat dominee en ouderlingen er weet van hebben. Op het moment dat ambtsdragers er bij betrokken worden valt er dan soms weinig meer te begeleiden. Echte geestelijke leiding in de persoonlijke sfeer vraagt natuurlijk ook om een relatie waarbinnen begeleiding een goede plaats kan **krijgen**. Wat dat betreft is pastorale *begeleiding* een verdieping van pastorale *bijstand*.

Zo loopt een oudste in de praktijk tegen zijn grenzen aan, als het gaat om begeleiding. En dat terwijl het toch zijn specifieke taak is. Maar moet hij dan alleen aan het werk? Is het echt die beperkte **kring** van de oudsten die dit aspect van het pastoraat toegewezen **krijgt**? Ik dacht het niet. We zien immers heel duidelijk hoe ook deze taak aan de gemeente in haar geheel wordt opgedragen. We worden opgeroepen om op *elkaar* toe te zien (vgl. b.v. Hebr. 12 : 15), *elkaar* terecht te wijzen (1 Thes. 5 : 14) enz.

Voor geestelijke leiding zijn we dus niet exclusief aangewezen op de ambtsdragers. En dat is ook geen wonder. Want zulke leiding geef je vooral, door de naam en de wil van God en zijn bedoeling met ons leven ter sprake te

brengen in de concrete situatie van het leven. En het zijn niet alleen de oudsten, die over die mogelijkheid beschikken. Het evangelie is aan de gemeente toevertrouwd. Daarmee kunnen we elkaar begeleidend ruimschoots van dienst zijn. Ook in dit opzicht kan ons pastoraat nog heel wat in de breedte groeien.

Verzoenen

Een derde functie van pastoraat is *verzoenen*. Dat is altijd een heel belangrijke dimensie geweest in het pastoraat. Wat zijn er veel mensen vervreemd van God en van *elkaar*. Het is de prachtige roeping van de pastor om daar hulp te bieden en dienst te doen met het oog op verzoening.

Als je nadenkt over dit aspect, ben je geneigd om hier vooral een taak te zien voor de ambtsdragers. Er loopt op dit punt immers een heel duidelijke lijn van de kerkdienst naar het pastoraat. Vanuit de prediking en de bediening van het Avondmaal, zie je directe wegen lopen naar verzoening in het pastoraat. Mijns inziens is dat ook juist. Dat is ook het mooie van ambtsdrager zijn, dat je een sterke eenheid kunt zien tussen wat je 's zondags doet in de kerk en door de week in de huizen.

Maar dat geldt natuurlijk evenzeer voor de andere gemeenteleden. Het typische in deze dimensie van pastoraat is ook eigenlijk, dat hier altijd de kerk als zodanig in geding is. Als het gaat om *bijstaan* of *begeleiden* kan dat vaak heel sterk in de individuele sfeer plaatsvinden. Maar bij *verzoenen* is de kerk veel **directer** in beeld. Het zijn immers schuld en conflicten die een wig drijven in je leven. Een wig tussen jou en God, tussen jou en de ander, tussen jou en de kerk. Verzoening betekent dat die vervreemding genezen wordt. En daarbij zal altijd het wonder van de kerk een nieuwe plaats **krijgen** in je leven.

Maar dat maakt nu juist, dat ook gemeenteleden een belangrijke taak hebben als het gaat om verzoenen. Zij zijn vaak de eersten die vervreemding kunnen opmerken. Als een lid van het lichaam er los bij hangt en niet meer samen met een ander lid wil optrekken, is de omgeving er het eerst bij. Ik weet wel, dat er dan vaak de neiging is om de dominee of de ouderlingen er bij te roepen. Maar de eerste taak ligt bij de leden die merken dat ergens in het lichaam een stremming optreedt.

En ligt die opdracht tot verzoening eigenlijk niet besloten in de gezamenlijke viering van het Avondmaal? Omdat wij allen deel hebben aan het ene brood, zijn wij samen één lichaam. En dat zullen we ook door onze daden aan elkaar **bewijzen**. Zalig de vredestitchers (Matt. 5 : 9). Dat is geen oproep aan ambtsdragers alleen. Dat is een woord voor alle kinderen van God. Ook hier is veel ruimte voor pastorale groei in de breedte.

Ideaal en werkelijkheid

De tendens van dit verhaal is duidelijk, dat we naar verbreding van ons pastoraat toe moeten. Ik wil in dat verband nog wel even een misverstand wegnemen. Ik wil nl. bepaald niet suggereren, dat er in onze gemeenten buiten het ambt om niets zou gebeuren. Integendeel. Als **domi-**

ENGELSE PSALMEN

nee kom je daar hartverwarmende voorbeelden van tegen. Je merkt, dat mensen voor elkaar bidden, elkaar helpen, raad geven, terechtwijzen, steunen, bemoedigen enz.

Maar tegelijkertijd merk je ook, dat er nog veel gedaan moet worden in onderling pastoraat. De cultuur waarin we leven maakt het ons ook niet gemakkelijk in dat opzicht. We leven in een tijd van vluchtigheid en kouwe drukte. Wie komt er in zo'n sfeer toe aan een hechte relatie met anderen? Wij zijn gesteld op privacy en individuele zelfstandigheid. Wie durft het aan om in zo'n sfeer een ander te vermanen? Wij worden vertrouwd gemaakt met de vraag naar assertiviteit en mondigheid. Wie ziet er dan nog ruimte om geestelijk leiding te geven? Dat zijn allemaal factoren, die gemeentepastoraat sterk kunnen belemmeren.

Het beeld van een gemeente die echt functioneert als een lichaam, waarin de leden ook werkelijk samen-leven, is in de werkelijkheid vaak moeilijk herkenbaar. Mijns inziens moeten we erkennen, dat gemeentepastoraat bij ons behoorlijk onderontwikkeld is. Maar juist daarom is het belangrijk, dat we onze visie op pastoraat niet versmallen tot een taak die volledig valt onder opzicht en tucht van de kerkeraad.

Gemeente en ambt

Uit het beeld, dat ik globaal in dit artikel geschetst heb, trek ik de volgende conclusie: de grondvorm van pastoraat is het onderlinge pastoraat van de gemeente. De bron van en de roeping tot dat pastoraat is gegeven aan de avondmaalstafel, waar wij aan elkaar verbonden worden doordat we deel hebben aan het ene Brood (1 Cor. 10 : 17). Gemeentepastoraat is gegeven met het feit, dat we samen leden zijn van één lichaam. Als één lid lijdt, lijden alle leden mee (1 Cor. 12 : 26).

Natuurlijk moeten we daar wel meer van zeggen. Want als we in de bijbel lezen over de gemeente, is dat altijd een ambtelijk gestructureerde gemeente. Christus heeft aan zijn kerk ambtsdragers gegeven om de gemeente toe te rusten tot dienstbetoon (Ef. 4 : 12). Dat betekent, dat de kernstructuur van het pastoraat altijd ambtelijk bepaald zal zijn. Een ambtelijke taak betekent, dat je voorgaat in de gemeente. Je gaat voorop in het dienstbetoon aan en van de gemeente.

Al deze dingen zijn onder ons natuurlijk al wel eerder gezegd. Ik geloof ook niet, dat ik met deze artikelen iets nieuws naar voren breng. Toch denk ik dat de werkelijkheid van ons pastoraat, achterblijft bij het beeld dat het NT van gemeentepastoraat tekent. Zoals gezegd komt dat m.i., doordat we onze visie op pastoraat laten versmallen door de invalshoek van 'opzicht en tucht'. Zolang dat onze visie blijft bepalen, zal gemeentepastoraat onderontwikkeld blijven. Daarom is het alleen maar nodig, dat we praktische consequenties trekken uit wat het NT zegt over pastoraat. Graag wil ik daar volgende week nog wat over schrijven. Juist die praktische consequenties zijn m.i. nodig voor een pastoraat dat zich werkelijk uitstrekt over de volle breedte van heel Christus' gemeente.

C.J. de Ruijter

Rond 1400, de tijd van de Engelse componist John Dunstable, werd in de muziekwereld al gesproken over la contenance angloise. Daarmee doelde men met name op de volle, weldadig aandoende samenklanken, die de muziek van de eilandbewoners kenmerkte. Dat er op dit punt na de 15de eeuw weinig veranderd is, zal de luisteraar opvallen bij het beluisteren van de cd *O God, thou art my God*. De cd, een uitgave van Lindenberg Boeken & Muziek, bevat kerkmuziek uit de Anglicaanse traditie van de laatste vijf eeuwen. De opnamen werden gemaakt in de Allemanskerk te Oudkarspel. Onder leiding van Christopher Robinson zingt het St. John's College Choir Cambridge (met vader en zoon Scriven op respectievelijk trompet en orgel) zestien psalmcomposities van Engelse bodem. We hebben dus juist niet te maken met hymns (gezangen met vrije, strofische teksten), zoals een recensent ergens beweerde, maar in ieder geval klinkt alles wel op en top 'Engels', vanaf het eerste akkoord tot de laatste snik, zo'n 74 minuten later. Of het nu gaat om het psalm-motet van de renaissance-componist William Byrd of om Psalm 48 van sir Edward William Elgar (1857-1934), de luisteraar wordt getraakteerd op onvervalste en perfect uitgevoerde Engelse kerkmuziek. Het enige dat je als luisteraar wenst, is aanwezig te zijn in een Engelse kathedraal, waar hetzelfde koor de composities uitvoert in een anglicaanse liturgie.

In de jaren zestig lag in menig gereformeerd huisgezin de grammofoonplaten *The Psalms of David* van het King's College Choir op de platenspeler. Daarop stonden uitsluitend chants, waardoor op den duur eentonigheid en verveling toesloegen. Het is dan ook een winstpunt dat op de Lindenberg-cd de chants afgewisseld worden met vrij gecomposeerde psalmcomposities.

Voordat ik de cd beluisterd had, zag ik met enige zorg de naam van Samuel Sebastian Wesley op het hoesje staan. Niet bepaald een componist waar je me 's nacht wakker voor moet maken. Maar met name 'Wash me thoroughly from my wickedness' (Psalm 51) is me meegevallen. Niettegenstaande val Wesley voor mij in het niet vergeleken bij mensen als Henry Purcell of Edward Elgar. Onbetwist hoogtepunt op deze cd vind ik het grandioze 'Lord, Thou hast been our refuge' (Psalm 90) van Ralph Vaughan Williams met de bekende 'St. Anne'-melodie ('O God, die droeg ons voorgeslacht').

Het tekstboekje bevat naast de teksten van de psalmen informatie over de psalmen in het algemeen, de composities, het koor en de solisten. Afgezien van detailkritiek (ik mis bijvoorbeeld informatie over het orgel) zijn zowel de cd als het tekstboekje het bezitten, beluisteren c.q. lezen waard. Van de cd's, die de laatste tijd bij de Rotterdamse boek- en muziekhandel verschenen zijn, springt deze cd er bovendien opname-technisch positief uit.

J. Smelik

N.a.v. *O God, thou art my God (Psalms and Psalm settings in the Anglican tradition)*. St. John's College Choir, Cambridge. Christopher Robinson (director), Philip Scriven (organ), Peter Scriven (trumpet). LBCD 47. DDD-opname, Lindenberg Boeken & Muziek.

DE DAGERAAD DER GOUDEN EEUW EN DE ZONDEVAL II (slot)

Kan de kunst tot bloei komen waar sterke nadruk wordt gelegd op de mens als zondaar? Dit is in het kort de vraag waarmee ons verhaal vorige week eindigde.

Een weeffout

In theorie kan de verklaring maar twee kanten op. Deze bloei is er dank zij, of ze is er ondanks het verdiepte zondebesef. Aangezien de stelling dat die bloei **aan** schuldbesef te danken zou zijn, te zot is om over na te denken, wordt er meestal niet over nagedacht. Onze 'hedendaagse psychologie', of liever ons natuurlijke afweersysteem, weerhoudt ons van zo'n gedachtenexperiment. We gaan dus met de auteurs mee, maar moeten dan aannemen dat a) in een rooms-katholiek milieu ten aanzien van de kunst maar weinig te verwachting is, en b) in een calvinistisch milieu nog erger valt te vrezen. Nu weet iedereen dat dit beeld niet met de feiten overeenkomt. Het past niet bij een kunst die is gaan bloeien in de gebedenboeken en op de altaren, het klopt ook niet met een kunst die na Reformatie en beeldenstorm in bloei toeneemt. Deze toedracht zou de onderzoekers op het idee kunnen brengen dat ze te weinig hebben onderzocht. Ze baseren, naar eigen zeggen, hun oordeel op 'onze hedendaagse psychologie', maar juist een psycholoog zal zich afvragen hoe het geschetste schrikbewind zulke levensechte en levensblijde kunstwerken kan voortbrengen. In het gedachtespinsel van deze auteurs moet een weeffout zitten. Het is immers bekend dat biecht en aflaat niet de troost brachten die de schrijvers veronderstellen. Dit blijkt uit de ondraaglijke spanningen die een eenentwintigjarige student doormaakte toen hij zekerheid zocht. Angstig vluchtte hij het klooster in, weg van het profane leven, op zoek naar het gewijde. Maar juist binnen het kader van de middeleeuwse kerk werd hij 'stapelgek van de schuldcomplexen'. Doordat hij na verloop van tijd zijn problemen te boven kwam en anderen verslag deed van zijn therapie, was zijn naam, Maarten Luther, spoedig op ieders lip.

Devotie wijkt voor geloof

Wat is hier aan de hand? Voor ons onderwerp is relevant, dat de middeleeuwse vroomheid het karakter draagt van devotie. Uitgangspunt is dat de gelovige zelf aan zijn redding kan bijdragen. Zijn verlorenheid ziet hij als ernstig,

maar beperkt. Door devotie werkt hij aan **zichzelf**. Hij tracht op te klimmen tot een staat waarin hij aangenaam is voor God. Naarmate hij serieuzer is, zal hij klemmen-der voortgedreven worden door de vraag: haal ik het wel, is mijn toewijding wel voldoende? Maar de **nieuw-gelovige** ziet totaal van zichzelf af. Hij vindt rust door te ver-
trouwen dat een ander, Christus, de brug naar God heeft geslagen. Pas wanneer Luther zich reddeloos verloren weet, weet hij zich gered 'door geloof' (Rom. 1 : 17).¹⁰ Als zijn ogen voor deze weg opengaan, stopt deze schriftgeleerde het beuken tegen de **Schrift**.¹¹ De middeleeuwse gelovige wordt geleerd op te klimmen, zich zoveel mogelijk aan God gelijk maken. Luther ziet weer hoe God in zijn Zoon is neergedaald om zich geheel **aan** de mens gelijk te maken. Niet om hem een titanisch perspectief te bieden, maar juist om hem uit het diensthuis van goden en halfgoden te bevrijden: om een mens te leren wat het is om mens te zijn. In dit verband is nog een punt belangrijk. De middeleeuwse vroomheid eist verzaking van het natuurlijke leven. Daartegenover zien we, om maar iets te noemen, de ex-monnik Luther als gehuwd man leven met zijn **Käthe**, een ex-non. Beide **aspecten** van de genoemde devotie zijn elke kunstliefhebber bekend. Ze komen samen in het type van die ene heilige die zelfs geen deel zou hebben aan de erfzonde: Maria. Zij is zo nederig dat God haar wel moet **kiezen**.¹² Zij is zo vroom dat ze altijd verdiept is in religieuze lectuur en stille meditatie. Haar zien we nooit bezig met 'natuurlijke' zaken. Zij vormt het toonbeeld van een vroomheid die het leven in tweeën deelt, in twee etages. Boven het sacrale, beneden het profane. Dat deze tweedeling verdwijnt, is vrucht van de Reformatie. Luther tekent Maria allereerst als een in zichzelf onwaardige. En verder als 'een eenvoudig **dorpsmeisje**' dat 'het huishouden beredderd' en 'het vee verzorgt'. Het zal duidelijk zijn dat dit **aspect** voor ons onderwerp van wezenlijk belang is. Sinds Luther en Calvijn maakt middeleeuwse devotie plaats voor een **geloofshouding** die middenin het leven van alledag wil staan. Deze wereldlijke vroomheid verleent de natuurlijke omgeving een intiem aspect. De dingen worden ervaren als nabij en vertrouwd. Tegelijk geldt: deze seculiere instelling is een geloofshouding, geen secularisatie of sacralisatie. Devotie reageert op een beeld van God, geloof op het woord van God. Terwijl het gezag van de talloze kerkelijke voorschriften afneemt, neemt dat van de Bijbel op elk levensterrein toe. Luther erkent de 'vrome' tweedeling van

het leven niet. Dus ook niet de scheiding van geestelijken en leken. Hij spreekt over 'het priesterschap van alle gelovigen'.¹³ En maatschappelijk bezig zijn, als koopman, of in een ander beroep, heet bij hem een goddelijke roeping. De angst voor de wereld die hem het klooster deed invluchten, verdwijnt. Voor een gelovige die de strijd tegen de zonde aangaat, ligt de wereld open.

Bevrijding

Dat de Reformatie angst wegnam, is ook uit kunsthistorische bron bekend. De renaissance-kunstenaar **Albrecht Dürer** werd, ondanks zijn artistieke successen, gekweld door apocalyptische angst. Totdat hij, als volwassen man, de opvattingen van Luther leerde kennen. In 1519 treft Jan van **Scorel** hem nog in grote verwarring aan vanwege Luthers geschriften. Maar een jaar later schrijft **Dürer** aan de secretaris van **Frederik de Wijze**, dolgraag een portret van Luther te willen maken. De reden? 'Dat deze Christenmens mij uit mijn grote angsten heeft geholpen'. **Panofsky**, die deze geschiedenis vermeldt¹⁴, wijst op de rust die deze hoogbegaafde kunstenaar vond, juist in een tijd dat 'een aardbeving de Europese beschaving dooreenschudde'. 'Zijn schuilplaats vond **Dürer**' – aldus **Panofsky** – 'precies in het seismische centrum: in de leer van Luther zelf.' **Dürer** is dan 47 à 48 jaar en heeft al spoedig 16 pennevruchten van Luther in zijn persoonlijke boekery.¹⁵ Weer een jaar later, in 1521, maakt **Dürer** in zijn dagboek duidelijk, dat dit maar niet een privé wending betreft. Hij tekent het kerkvolk als geknecht onder het juk van het pausdom, dat zich verzet 'tegen de vrijspraak door Christus'. Het christenvolk zucht onder de Heilige Stoel en gaat gebukt onder 'de inzettingen van mensen' (een toespeling op Mt. 15 : 9 e.a.). Dit schrijft **Dürer** naar aanleiding van het gerucht dat Luther ontvoerd en gedood zou zijn. De notities staan – in ons verband typerend – tussen aantekeningen over olieverf en het wisselen van geld. Maar zo groot is de angst – nu angst! – dat men zal terugvallen in de gewetensdwang van Rome, dat de ontboezemingen overgaan in een ontroerend gebed tot God, of Hij de christenheid van 'deze grote druk' en 'binding' wil redden. 'O God, laat ons dagelijks, door uw bloed verlost, vrije christenen zijn.'¹⁶ De uitdrukking 'vrije christen' is karakteristiek voor het hele dagboek-gebed, waarin gesmeekt wordt om God te mogen dienen met 'een goed geweten' en met 'een blij en vrolijk hart'. Hier vinden we precies de beide componenten die in de kunst hun sporen nalaten: blijdschappen een goed geweten.

Genieten en waken

Ik keer terug naar het magnifieke opstel van Bruyn in de Dageraadcatalogus. Als de Reformatie de christenheid angst 'voor een onbekende en onberekenbare God' had aangejaagd, zoals enkele kunsthistorici stelden, zou Bruyn met zijn voorbeelden wel een ongelukkige greep hebben gedaan. Nu moet gezegd, dat ook deze kunsthistoricus niet helemaal onbevangen met de zondvloed in zee gaat. Zijn betoog roept een vraag op die m.i. hierbo-

ven ruim is beantwoord. Het portretteren van een zondig leven en het waarschuwen daartegen, stelt hij, is toch niet nieuw? In het vlak van woord en beeld liggen de wortels van deze traditie in de late middeleeuwen. De strekking van de prenten, stelt Bruyn, is: 'Waakt dan, want gij weet niet op welke dag uw Here komt' (Mt. 24 : 42). Hij attendeert erop, dat een dergelijke boodschap volkomen duidelijk was voor de tijdgenoot, of die nu katholiek was of protestant. Dit laatste moment doet in het betoog van Bruyn wat vreemd aan. In plaats van naar een verschuiving te zoeken, wijst hij op een (vermeende) constante. Toch ziet ook Bruyn variatie. Ook hij maakt onderscheid. Maar hierbij volgt hij de besproken misvatting van het schrikbewind. Hij waarschuwt de moderne beschouwer, dat deze erop verdacht moet zijn hoe zwaar in de noordelijke natie overdaad en andere excessen veroordeeld werden. En hoe die vloek van de kansels 'neerdonderde'. Hier wordt m.i. tweemaal het punt gemist. Reeds **Augustinus** wist dat Gods vloek niet alleen excessen geldt, maar de zondige menselijke natuur als zodanig. Hij wist ook dat deze waarheid niet het laatste woord heeft: Luthers grote herontdekking. Door Christus is de vloek weggedragen. Wie dit gelooft, is gered (voltooid verleden tijd). Winst is dat bij Bruyn de prediking in beeld komt als niet weg te denken inspiratiebron voor de toenmalige artistieke verbeelding. Maar op de preekstoel manifesteert zich nu net het verschil tussen katholiek en protestant. Evenals onder de preekstoel. Daar wordt Christus' offer niet in eindeloze cultische herhaling opgevoerd door de mens. Een tafel wijst er op het rustgevend eenmalige van Golgotha: het is volbracht. Deze wending maakt het niet alleen mogelijk de kunst te bevrijden uit de sacramentele sfeer (denk aan de altaarstukken en devotieprentjes).¹⁷ Het effect is veel algemener. Het geloof krijgt armslag. Door het wegvallen van een apart gebied van devotie, wordt voor het geloof seculiere levensruimte ontsloten. Bij **Dürer** zagen we al hoe de apocalyptische angst voor de Jongste Dag plaats maakt voor een rust die op de dag van heden zowel kan genieten ('blij en vrolijk') als waken ('een goed geweten'). Deze rust vindt hij in de geschriften van Luther die de 'ban' van het Laatste Oordeel verbreekt. Luther denkstijl was zodanig dat aan hem de gedachte is toegeschreven: 'al brak die Dag morgen aan, ik zou vandaag nog een boom planten'. In plaats van het leven lam te leggen, stimuleert het uitzien naar de Jongste Dag tot het planten van een boom, d.i. tot het vemchten van cultuurarbeid. Zelfs op de Jongste Dag geldt voor de gelovige wat **Panofsky** zei van **Dürer**: hij vindt z'n veiligheid in het epicentrum van die hemel-en-aardbeving, in het hart van Christus. Wie zo gelooft kan God vrezen en tegelijk 'blij en vrolijk' aan de slag gaan. Veel onderzoekers blijken de Oordeelsdag echter alleen te associëren met dreiging en ondergang. Ze blijven denken vanuit de overwonnen middeleeuwse gedachte, dat er pas zekerheid is achteraf. Hervormde christen vonden de weg terug naar de Jongste Dag als ouverture van ultieme bevrijding (o.a. Luc. 21 : 28). In het heden leven zij al uit de zekerheid

van vergeving en kindschap. 'Daarom', zo eindigt een van de belijdenisgeschriften uit die tijd, 'verwachten wij die grote dag met groot verlangen'.

Geloofsartikelen

Dit brengt me op een punt waarop het zeer kundige artikel van Bruyn aanvulling verdient. Dat is wanneer hij de herkomst van de genoemde voorstellingen tracht te traceren. De besproken onderwerpen, aldus Bruyn, gaan **alle** terug op 'een basaal Christelijk geloofsartikel, namelijk het gevaar van de zondige verlokkingen die de mens gedurende zijn leven op aarde belagen, en de consequenties voor zijn redding aan het einde der dagen, als de Zoon van de mens terugkomt voor de scheiding van schapen en bokken, zaligen en verdoemden.' Opnieuw wordt de cultuurschok (Panofsky's 'aardbeving') te weinig gehonoreerd. Bruyn construeert weer een gemeenschappelijkheid waarvan juist in die tijd geen sprake meer was. Tegen deze achtergrond wordt de term 'geloofsartikel' te onbepaald gehanteerd. Wanneer deze auteur iets uit de Bijbel aanhaalt zijn de citaten steeds correct. Maar bovenstaand artikel komt noch in deze vorm, noch in deze geest in het 'basale' credo, de twaalf artikelen van de Apostolische Geloofsbelijdenis, voor. Van nog meer gewicht lijkt me, dat reformatorische christenen zich van meet af aan gedrongen voelen, het belijden van de oude kerk nieuw te formuleren. Alleen dit feit al maakt duidelijk dat men **afstand** neemt – zie **Dürers** dagboek e.d. – van de vermeende gemeenschappelijkheid. In 1561 ontstaat in de Zuidelijke Nederlanden de *Confessio Belgica*, ook bekend als de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Deze wordt eerst in Vlaanderen door de gereformeerde kerken aangenomen, later ook in **Holland**.¹⁸ De lijn loopt dus van zuid naar noord, geheel in overeenstemming met de beweging die Bruyn zo fraai in kaart brengt. Met haar 37 artikelen handelt deze nieuwe confessie over meer zaken dan het oordeel op de Jongste Dag. Dat vinden we pas aan het eind, met als slotzin bovenvermeld citaat. We mogen dus aannemen dat er ook heel andere geluiden van de kansels neerdaalden. Vooral mildere. Niet alleen intieme woorden over Gods zorg (bijv. artikel 13 en 17) en de verlossing door Christus (art. 21 en 22), maar ook bewonderende over Gods wijsheid in de natuur (art. 2). Ook wat dit laatste betreft geldt natuurlijk Bruyns waarneming weer, dat de wortels in de middeleeuwen liggen. Maar de oude waarheden **krijgen** een samenhang die nieuw licht werpt op onze medeschepelen. 'Uit een bedauwde ontlukende roos kun je meer van God leren dan uit tal van preken', waagt Luther te **zeggen**.¹⁹ De reformatoren winnen uit het geloof aan de **restloze** erkenning van de zondeval en de **restloze** genade van Gods kant, een nieuwe houding van zich thuisvoelen in deze wereld. Is er ooit weer een kunst ontstaan²⁰, die zich zo dicht bij de dingen ophoudt, zich zo zonder dreiging met de natuur verbonden voelt, er zo sterk blijk van geeft dat men zich geborgen weet? En is het niet dit moment dat deze kunst tot op vandaag wereldwijd zo geliefd maakt? Zou het kunnen zijn dat het element, dat ons op het eerste ge-

zicht het meest frustrerend lijkt, een essentiële bijdrage heeft geleverd aan de toenemende realiteitszin van de periode **1580-1620**? Schuilt in de erkenning van de zondeval misschien iets van een dageraad?

Genade herstelt

We moeten nog een stap verder gaan. Het kernwoord, genade, is nog nauwelijks genoemd. En op dit kernpunt wijken Rome en de Reformatie diep uiteen. De middeleeuwse traditie ziet genade als een toevoeging aan onze natuur. Een mens komt hogerop. Door coöperatie met God wordt één van ons meer dan mens: door mee te werken aan het heil wordt Maria hemelkoningin. De Reformatie haalt het heil uit deze legendarische sfeer. **Ze** tekent onze conditie als die van een kind dat aan z'n kindschap is ontzonken, als van een verdwaalde die naar huis terug moet, kortom als van een verloren zoon. Wanneer deze zoon terugkeert, wordt er niets aan hem toegevoegd, er wordt hem iets afgenomen: zijn verlorenheid, zijn schuld, zijn schaamte. In de parabel schat de verloren zoon zijn positie ook goed in: ik ben niet waard uw zoon genoemd te worden. Zo wordt hij aangenomen. Aangenomen niet tot iets hogers, niet tot zoon-plus, maar tot zoon in volle rechten. In zijn erepositie wordt hij hersteld. Zijn vader is niet van devotie gediend, maar hiervan dat een zoon thuiskomt en zijn plaats weer inneemt.

Genade is niet goedkoop

Het ligt dan ook in de lijn van de verwachting dat we dit thema in de Dageraad-fohant aantreffen op een grote prent, gestoken naar het voorbeeld van **Karel van Mander** door van Jacques de Gheyn II (cat. 30). Op deze prent zien we in een allegorische voordracht zowel de misstappen als de thuiskomst van de verloren zoon. Interessant is dat deze prent uit 1596 een onderschrift heeft. Het is in het Latijn gesteld en stamt van **Pieter Hogerbeets**, een vriend van **Karel van Mander**. Deze toelichting geeft aan, hoe dit onderwerp destijds leefde. De Latijnse regels maken van het geheel een soort leerdicht. De losbol wordt aangespoord om zich niet van terugkeer te laten weerhouden door schaamte, of door vrees voor de wraak van z'n vader. Want, aldus Hogerbeets, 'zo langzaam als hij kwaad wordt, zo spoedig vergeeft hij wie berouw toont'. Helaas gaat in de Dageraad-catalogus de samenhang van berouw en verandering van levensstijl verloren. Het commentaar stelt terecht dat sterk de **nadruk** wordt gelegd op 'Gods genadige natuur', maar voegt eraan toe, dat dit gebeurt 'ondanks' de waarschuwing tegen ijdelheid en losse zeden. Vanwaar deze tegenstelling? Voor Hogerbeets bestaat hier geen contrast. Wie ergens berouw over heeft, is tot het inzicht gekomen dat zijn daad slecht was. Wordt hem vergeven dan verdiept dit het ontzag voor God." Ook inspireert dit tot waakzaamheid tegen terugval. Gods genade is wel gratis, maar niet goedkoop. Als een bus sluit in dit kader het waarschuwend element. De ware vrijheid staat op het spel. De schuinsmarcheerder illustreert wat hem overkwam 'door het gezag van zijn vader te verwerpen'. Con-

creet: zijn geschiedenis waarschuwt ons voor 'de hoer die kostbare vrijheid verwoest'. Aldus Hogerbeets in een rechtstreekse ontleening aan het Spreukenboek (5 : 10).

De sleutel: christelijke vrijheid

De zestiende-eeuwse toelichting staat vanaf regel 1 in dit licht. Ze opent met de levensles dat lichtzinnig genot een mens zal berouwen. Het 'leerdicht' cirkelt om het besef dat zonde een mens te gronde richt. Wat verwoest wordt is uitgerekend de 'kostbare vrijheid', of, om nog eenmaal Dürer te citeren: 'de vrijheid van de christenmens'. Deze samenhang vormt m.i. de sleutel tot het verstaan van de wending van binnenuit. Kwijtschelding van schuld zet het leven in een nieuw perspectief: tegelijk kostbaar en kwetsbaar. Dit zien we ook in het schilderij van Frans Hals dat de blikvanger van de tentoonstelling werd, *Catharina Hooft en haar min*. Dit dubbelportret toont een meiske van weinig ouder dan een jaar, met haar verzorgster (Cat. 273, zie afbeelding). De wijze waarop het tweetal als een moeder-en-kind in het vlak geplaatst is, herinnert aan voorstellingen van Maria die haar Kind de adamsappel aanbiedt. Traditoneel wijst dit op het doel van Christus' menswording: uit ons leven de ellende wegnemen die met het eten van de verboden vrucht begon. Voor ons nam Hij de zure appel weg. Het fijn en levenskrachtig uitgevoerde schilderij krijgt door deze verwijzing een extra betekenis.

Terecht stelt de catalogus, dat we de vrucht die ons zo demonstratief wordt voorgehouden, kunnen lezen als 'een teken van de beloofde redding van zonde'. Door de kleine Catharina volgens deze formule af te beelden, geeft Frans Hals haar pas begonnen leven een veelbelovend uitzicht. Het is een perspectief dat in het tijdvak van de Dageraad velen wenkte.

Willem L. Meijer

¹⁰ In de literatuurgeschiedenis voor deze dingen meer oog. Zie bijv. Simpha Brinkkemper en Ine Soepnel, *Christus en Apollo, Klassieke en christelijke denkbeelden in de Nederlandse renaissance-literatuur (naar een idee van Isabel Rivers)*, De Walburg Pers, Zutphen 1989. Bijv. p. 131, 'Rechtvaardiging door het geloof' en p. 110: 'Het priesterschap van alle gelovigen'. Wel wordt ook hier Hegel weer onbewust gevolgd door reformatie te typeren als revolutie (p. 101).

¹¹ Over dit beken vertelt Luther zelf aan het eind van zijn leven. Zie J.W. Kooiman, *Luther - zijn weg en werk*. Carillon-reeks no 3, Ten Have/Amsterdam 1959. Luther: 'Ik haatte dat woord gerechtigheid. Het vervloekte en verdoemde mij.' Totdat Luther ontdekt dat het om *geschonken* gerechtigheid gaat. Dan worden teksten over Gods gerechtigheid hem 'de poort tot het paradijs', p. 16.

¹² Zie voor het effect op de kunst bijv. de dissertatie van de huidige directeur van het Rijksmuseum: H.W. van Os, *Maria's Demut und Verherrlichung in der Sienesischen Malerei 1300-1450*. Kunsthistorische Studien van het Nederlands Kunsthistorisch Instituut te Rome Deel I.

Het centrale begrip uit de Maria-cultus, humilitas, wordt bij Luther ontmaskerd als hoogmoed, zoals blijkt uit diens behandeling van het Magnificat in Spr. 30 : 13. 'De fout immers van de hoogmoedigen schuilt in de ogen... Zo hebben de goddelozen de ogen omhoog gericht op deugd, gerechtigheid en wijsheid; de vromen echter hebben de ogen naar beneden gericht op zwakheid, zonde en dwaasheid' (WA 7, 547, 25). Bron: J.T.Bakker/J.P. Boendermaker (red.), *Luther na 500 jaar, Teksten, vertaald en besproken*. Kok/Kampen 1983, p. 91. (Over Maria die het vee verzorgt enz. p. 80, 96).

¹³ Als 10, p. 101 en 110.

¹⁴ Erwin Panofsky, *The Life and Art of Albrecht Durer*, Princeton/ New Jersey 1971, p. 198.

¹⁵ *Albrecht Dürer, Schriften und Briefe*, Reclam/Leipzig 1982, p. 2901291 (noot 301).

¹⁶ Als 15, p. 88-91.

¹⁷ Na de Val van Antwerpen neemt de verroomsing snel toe. Tot het 'arsenaal van de geloofsverdediging' behoren naast de altaarstukken uit de school van Rubens ook miljoenen (!) devotieprenten, aldus Alfons K.L. Thijs in: *Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk, Antwerpen en de Contra-reformatie*, Brepols 1990, p. 98-100.

¹⁸ Thans te vinden in *Gereformeerd Kerkboek, Vijlbrief/Haarlem* 1986 p. 410-435. Voor de Apostolische Geloofsbelijdenis zie p. 407.

¹⁹ Zie Kooiman (noot 11) p. 129.

²⁰ Wat zich aan 'realisme' in de 19e eeuw ontwikkelt, weet zich aan de 17e eeuw schatplichtig, zeker t/m Courbet en de vroege Manet.

²¹ 'Maar bij U is vergeving, opdat Gij gevreesd wordt.' (Ps. 130 : 4)

DE IDENTITEIT VAN HET GEREFORMEERD ONDERWIJS II

In de eerste bijdrage is een beknopte beschrijving gegeven van de motieven, die na de Vrijmaking een rol speelden bij de oprichting van gereformeerde scholen. Het artikel monddde uit in de stellingname, dat we de unieke mogelijkheden, die de Here ons heeft gegeven om kinderen in alles overeenkomstig Schrift en belijdenis te onderwijzen, zorgvuldig dienen te bewaren en op actuele en verantwoorde wijze verder uit te werken. Dat betekent, dat werken aan de identiteit een centrale opgave is voor het gereformeerd onderwijs.

Identiteit: waar hebben we het over?

Voordat nader wordt ingegaan op de identiteit van het gereformeerd onderwijs, is het zinvol om bij het begrip identiteit zelf stil te staan. Waar hebben we het over als we spreken over identiteit? Van Dale omschrijft het begrip als 'eenheid van wezen, volkomen overeenstemming, persoonlijkheid'. In die betekenis wordt het bijvoorbeeld gebruikt in 'identiteitsbewijs'. Met dat papiertje wordt aangetoond, dat meneer **Jansen** inderdaad meneer **Jansen** is en niet iemand anders.

In de psychologie duidt identiteit op een verzameling van kenmerken, zowel lichamelijke als geestelijke, waardoor men zich als persoon onderscheidt van anderen.' Die persoonlijke identiteit is uniek, er bestaan geen twee dezelfde mensen. In onze tijd zien we, dat het begrip identiteit wordt opgerekt met een betekenis die slaat op instellingen als scholen, verzorgingsinstellingen e.d. Daarmee krijgt het een betekenis die vroeger werd aangeduid met het 'eigen karakter'. Zo schrijft A. Janse in 1935 een boekje met de titel *Het eigen karakter der christelijke school*. Vandaar zouden we zeggen: de identiteit van de christelijke school.

In lijn met het psychologische identiteitsbegrip omschrijf ik de identiteit van een instelling, i.c. de school, als 'het geheel van herkenbare en relatief stabiele karakteristieken, waardoor een instelling zich onderscheidt van een andere soortgelijke instelling'.² Identiteit, zo opgevat, blijft niet een vaag begrip, waarmee je alle kanten uit kunt, maar wordt concreet hanteerbaar. De identiteit is iets dat herkenbaar is en concreet aanwijsbaar. Kijk maar, op die en die kenmerken verschilt school A van school B. Dit zijn **onze** manieren en **dáár** doen ze dat zo. De omschrijving spreekt van relatief stabiele karakteristieken. Dat sluit ontwikkelingen in de identiteit dus niet uit, net zoals dat het geval is bij de identiteit van personen, maar het accent ligt op de stabiliteit.

Levensbeschouwelijke en onderwijskundige identiteit

Door middel van welke karakteristieken **kunnen** scholen zich nu van elkaar onderscheiden?

Ruwweg gesproken zijn er twee clusters van kenmerken te onderscheiden. In de eerste plaats zijn dat karakteristieken waarin de levensbeschouwelijke signatuur tot uitdrukking wordt gebracht. We spreken dan over het verschil in richting van de scholen.

Voor de Tweede Wereldoorlog waren er drie richtingen te onderscheiden, de protestants-christelijke, de rooms-katholieke en de bijzondere neutrale scholen (met daarnaast een enkele joodse school).

Na de Tweede Wereldoorlog is dit aantal richtingen sterk toegenomen. Naast gereformeerde en reformatische scholen zien we vandaag bijvoorbeeld ook **moslim-** en **hindoescholen** op het toneel verschijnen. In al deze gevallen – met uitzondering van de bijzondere neutrale scholen – wordt de identiteit van de school met name gezocht in de doorwerking van een bepaalde godsdienst of levensbeschouwing in het onderwijs. Identiteit is hier gelijk aan levensbeschouwelijke identiteit.

In de tweede plaats kan een school zich ook profileren op het vlak van de pedagogische visie op het kind en de onderwijskundige vormgeving. Deze cluster van karakteristieken treffen we in Nederland bijvoorbeeld aan bij de Montessorischolen, die uitgaan van de ideeën van de Italiaanse pedagoge en kinderarts Maria Montessori (1870-1952) en bij Jenaplanscholen, die zich baseren op de pedagogiek van de Duitse pedagoog Peter Petersen (1884-1952). Naast deze zogenaamde traditionele **vernieuwings-**scholen zijn er vandaag echter talloze scholen, die zich op een of meer herkenbare onderwijskundige karakteristieken trachten te onderscheiden van andere scholen. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan scholen, die vooral gericht zijn op hoge leerprestaties, relatief veel **HAVO/VWO-adviezen** of goede examenprestaties, maar ook aan scholen die een accent leggen op het scheppen van een plezierig pedagogisch klimaat en op het welbevinden van de leerlingen op school. De laatste jaren zien we een ontwikkeling, waarbij deze pedagogisch-onderwijskundige identiteit bij de schoolkeuze in toenemende mate van belang wordt en de levensbeschouwelijke identiteit een kleinere rol gaat spelen.

Levensbeschouwelijke en pedagogisch-onderwijskundige identiteit kan men wel van elkaar onderscheiden, maar ze

zijn in de praktijk vaak nauw met elkaar verweven. Dat geldt met name voor scholen die zich baseren op niet-religieuze, maar wel duidelijke antropologische uitgangspunten, zoals bij de Vrije Scholen, die uitgaan van de antropologische en pedagogische opvattingen van de antroposoof Rudolf Steiner (1861-1925). Hier gaat de levensbeschouwelijke identiteit naadloos over in de pedagogisch-onderwijskundige identiteit, althans voor de aanhangers van deze opvattingen.³

Aspecten van identiteit

Aan de identiteit van een school kunnen een drietal aspecten worden onderscheiden: een ideëel aspect, een vormaspect en een handelingsaspect.

Het *ideële aspect* vormt de immateriële basis van de identiteit en bestaat uit een, al dan niet met een godsdienst verbonden, samenhangend geheel van waarden en normen, visie op mens, kind, samenleving, taak van de school e.d. Veel bijzondere scholen hebben in de statuten een formulering opgenomen, waarin wordt verwezen naar de grondslag waarop het ideële aspect rust, bijvoorbeeld 'de bijbel als inspiratiebron voor alle onderwijsactiviteiten' of, in de statuten van gereformeerde schoolverenigingen, de Heilige Schrift als het onfeilbare Woord van God en de Drie Formulieren van Eenheid.

Uiteraard is zo'n grondslagformulering een minimale formulering van het ideële aspect. Zichzelf respecterende scholen zullen dit trachten uit te werken tot een visie op het onderwijs en die visie vastleggen in het schoolwerkplan. Voor het gereformeerd onderwijs is een poging gedaan deze visie zo gestructureerd mogelijk onder woorden te brengen in *Taak en toerusting*, een discussienota uit 1986.⁴

Een tweede aspect dat we aan identiteit kunnen onderscheiden is het *vormaspect*. Identiteit moet niet slechts op een algemeen niveau beschreven worden, maar ook concreet zichtbaar zijn.

Zeggen dat je onderwijs een bepaalde identiteit bezit onder verwijzing naar het ideële aspect is niet genoeg. Voor buitenstaanders moet dat ook herkenbaar zijn. Die herkenbaarheid kan in veel verschillende zaken tot *uitdrukking* worden gebracht: in de naam van de school, in buitenschoolse activiteiten, in de gewoonten en gebruiken op een school, in de keuze van de leermiddelen, de specifieke aandacht voor bepaalde vakken of leerstofonderdelen etc.

Het derde aspect van de identiteit is het *handelingsaspect*. Dit is veel minder direct herkenbaar, maar wel zeer wezenlijk. Het heeft te maken met het bewuste, doelgerichte pedagogische en onderwijskundige handelen van de leerkracht. Met welke houding treden we *kinderen* tegemoet en hoe gaan we met ze om? Hoe geven we in de omgang met de *kinderen* gestalte aan straf en beloning, *aan* orde en tucht? Hebben we ook oog voor verschillen tussen de kinderen en hoe gaan we daar in de klas mee om?

Een gereformeerde onderwijskundige identiteit?

Hoe staat het nu met de identiteit van het gereformeerd

onderwijs? Is daar sprake van een herkenbaar geheel van karakteristieken, waardoor gereformeerde scholen zich onderscheiden van andere scholen? Het is opvallend, dat buitenstaanders met het antwoord op die vraag vaak veel minder moeite hebben dan insiders. Wellicht is een aantal karakteristieken voor ons zo vanzelfsprekend geworden, dat ze ons zelf niet meer opvallen, maar *niet-gereformeerden* onmiddellijk.

Met behulp van het hiervoor geschetste kader zullen we eens *kijken* wat er over die identiteit van het gereformeerd onderwijs te zeggen valt.

Eerst de vraag of er sprake is van een levensbeschouwelijke of van een pedagogisch-onderwijskundige identiteit. Nu, de vraag stellen is haar beantwoorden. Gereformeerd onderwijs is eerst en vooral onderwijs, waarvan het recht van bestaan gefundeerd is in een specifieke levensovertuiging, gebaseerd op Gods Woord en de confessie en nauw verbonden met de Gereformeerde Kerken in Nederland.

In het eerste artikel zijn die wortels van het gereformeerd onderwijs kort beschreven. Over het antwoord op die vraag zijn vriend en vijand het dus vlot eens. Als er interne *kritiek* wordt uitgeoefend op de herkenbaarheid van het gereformeerd onderwijs gaat het ook niet zozeer om de herkenbaarheid van de levensbeschouwelijke identiteit, maar om het ontbreken van een pedagogisch-onderwijskundige identiteit. Het moet toch mogelijk zijn om, net als bij de Jenaplanscholen of Vrije Scholen, op basis van een gereformeerde levensbeschouwing te komen tot een eigen onderwijskundige inrichting en vormgeving van het onderwijs, tot een eigen didactiek en een duidelijk herkenbaar pedagogisch *klimaat*?⁵ Mijs inziens liggen hier veel voetangels en klemmen. Op de relatie tussen identiteit en pedagogisch klimaat kom ik verderop terug.

Wat de onderwijskundige vormgeving betreft, vind ik de genoemde opvatting te weinig realistisch. Er wordt bij zo'n interpretatie van identiteit onvoldoende rekening gehouden met het gegeven, dat lang niet alle onderwijskundige keuzen van de school in verband kunnen worden gebracht met de levensbeschouwelijke uitgangspunten van de school. Nog anders gezegd: het is niet zo, dat als je maar over een helder geformuleerde, gereformeerde visie op onderwijs beschikt, gebaseerd op Schrift en belijdenis, je daaruit via een aantal logische stappen alle concrete, praktische keuzen kunt afleiden, die dan een specifiek gereformeerd karakter vertonen en waarin een gereformeerde school zich op herkenbare wijze onderscheidt van *niet-gereformeerde* scholen. De volgende voorbeelden kunnen dit verduidelijken.

Het gegeven dat er op de gereformeerde scholen *bijbelonderwijs* en kerkgeschiedenis wordt gegeven, houdt rechtstreeks verband met de grondslag van die gereformeerde school. Uit Gods Woord is zonder meer af te leiden, dat in opvoeding en onderwijs *kennis* van de Bijbel en van de kerkgeschiedenis een belangrijk onderdeel behoort te zijn. Humanisten en socialisten onderschrijven die grondslag niet en trekken dan ook niet die consequentie. Gere-

formeerde scholen onderscheiden zich daarin duidelijk van andere scholen. Dat is dus een voor iedereen herkenbaar onderdeel van de identiteit van een gereformeerde school.

Die herkenbaarheid wordt al moeilijker bij bijvoorbeeld de vraag, hoe de gereformeerde school dient om te gaan met verschillen tussen leerlingen. In Taak en toerusting wordt betoogd, dat God geen **standaardkinderen** geboren doet worden, maar dat Hij mensen als unieke individuen schept, elk met specifieke mogelijkheden die in opvoeding en onderwijs niet genegeerd mogen worden.⁶ Dit lijkt me een verantwoord bijbels antropologisch standpunt, dat strookt met de ideële, levensbeschouwelijke uitgangspunten van een gereformeerde school. Deze principiële bepaalde opvatting kan echter op verschillende, onderling zelfs tegenstrijdige, manieren worden uitgewerkt. Er is bijvoorbeeld een gereformeerde basisschool die er voor kiest om leerlingen, die qua leerprestaties achterblijven, in een aparte kleine groep op te vangen. Er is ook een gereformeerde basisschool die deze keuze om allerlei redenen van de hand wijst, en de kinderen in de eigen klas zo lang mogelijk probeert op te vangen.

Er is op beide scholen wel een relatie tussen de levensbeschouwelijk bepaalde visie op onderwijs en de wijze waarop men tracht in te spelen op verschillen tussen leerlingen. Beide scholen vinden dat de gereformeerde visie op onderwijsertoe dwingt om met verschillen tussen leerlingen rekening te houden. Maar die relatie is niet eenduidig en laat daarom verschillende concrete uitwerkingen toe. Men mag dan ook niet stellen, dat de ene school meer of minder de **gereformeerde** identiteit tot uitdrukking brengt dan de andere. En de discussie over beide mogelijkheden zal dan ook niet op grond van levensbeschouwelijke, maar van zakelijke argumenten moeten worden beslist, bijvoorbeeld aan de hand van onderzoeksresultaten inzake de effecten van beide **uitwerkingen** op de leerprestaties of het welbevinden van de kinderen.

Tenslotte zijn er talloze concrete keuzen, die nauwelijks of niet te relateren zijn aan de levensbeschouwelijke identiteit van de school. De vraag naar de juiste **werkwoords**-didactiek of de keuze van een bepaalde schrijf- of rekenmethode zijn hier voorbeelden van. Dat betekent niet dat die keuzen arbitrair zijn. Elk schoolteam zal op grond van de meest recente en verantwoorde inzichten in dit opzicht een keuze dienen te maken. Maar met de levensbeschouwelijke identiteit van een gereformeerde school heeft die keuze weinig te maken. Wie meent dat dat wel het geval is, is mijns inziens bezig de **identiteit** te overvragen. Bij deze levensbeschouwelijke indifferente keuzen kan slechts worden gevraagd, dat ze niet in strijd zijn met de principiële uitgangspunten van de school.

Samenvattend kan je zeggen, dat het verband tussen de ideële, levensbeschouwelijke basis van de school en de diverse meer concrete keuzen in de schoolpraktijk, van verschillende sterkte kan zijn. Dat verband kan variëren van een rechtstreekse relatie, via allerlei meer of minder

sterke koppelingen, naar zelfs het ontbreken van een relatie. Dit inzicht voorkomt krampachtigheid en overspannen verwachtingen met betrekking tot onze identiteit. En de conclusie uit het voorafgaande ligt voor de hand: als je de gereformeerde identiteit meer herkenbaar wilt maken, moet je die onderwerpen aanpakken, die gerelateerd kunnen worden aan de levensbeschouwelijke basis van de school.

Identiteit en kwaliteit

Voordat we dit aan de hand van de drie aspecten van identiteit wat nader uitwerken, eerst nog een enkele **opmerking** over identiteit en kwaliteit.

Recent werden er, mede onder invloed van het **overheids**-beleid, pleidooien gehouden voor verhoging van de kwaliteit van het onderwijs⁷. Bij het begrip kwaliteit moet dan vooral worden gedacht aan de intellectuele leerprestaties van leerlingen, zoals die gemeten worden door bijvoorbeeld de CITO-toets of de GPC-eindtoets. De onderwijskundige identiteit van het gereformeerd onderwijs zou dan niet zozeer in een gereformeerde onderwijskundige vormgeving moeten worden gezocht, maar in hoge **leer**-opbrengsten van de leerlingen.

In feite gaat het hier om de vraag naar de prioriteit in het beleid van een gereformeerde school. Moet er vooral aandacht worden gegeven aan de uitwerking en doorwerking van de gereformeerde levensbeschouwelijke identiteit of ligt het accent op de onderwijskundige identiteit, in termen van het realiseren van hoge leeropbrengsten? Iedere school zal deze vraag in eigen verantwoordelijkheid dienen te beantwoorden. Wat ons betreft, zijn beide zaken de moeite van het nastreven waard en zou er in het **school**-beleid sprake dienen te zijn van evenwicht in aandacht voor identiteit en kwaliteit.

Een school met heel veel aandacht voor de uitwerking van de levensbeschouwelijke identiteit, maar met minder leeropbrengsten bij leerlingen dan men zou mogen verwachten, krijgt in de nabije toekomst te maken met terecht kritische vragen van ouders en inspectie. Een **school** die slechts oog heeft voor de prestaties op de CITO-toets en de uitwerking en doorwerking van de identiteit negeert, is bezig haar bestaansrecht te ondergraven.

J. Messelink

¹ F.F.O. Holzhauer, J.J.R. van Minden, *Handwoordenboek der psychologie*, Deventer 1977, p. 210.

² J. Messelink, 'De identiteit van een onderwijsinstelling', in: *Handboek Scholen Besturen*, Deventer 1990, p. 5.3-5.

³ Voor een kritische bespreking van het gedachtegoed van de Vrije School, zie J.D. Imelman, P.B.H. van Hoek, *Hoe vrij is de Vrije School?*, Nijkerk 1983.

⁴ *Taak en toerusting. Discussienota van de Werkgroep Visie Voortgezet Onderwijs*, Wezep 1986, deel I.

⁵ Vgl. het *Nederlands Dagblad*, dd. 22 augustus 1992, het interview met M.E. Hoekzema.

⁶ *Taak en toerusting*, a.w., pag. 21.

⁷ Vgl. het *Nederlands Dagblad*, dd. 6 juni 1992, interview met A.B. Dijkstra.

AFBAKENING VAN DE AMBTEN

EEN REACTIE

In *De Reformatie* van 1 januari 1994 schreef mijn collega Te Velde een artikel over 'Afbakening van de ambten vandaag'. Hij gaat daarin nogal rechtstreeks in op wat ik gesteld heb in mijn boek *Ambten in de apostolische kerk*. De bedoeling van het artikel heeft mijn hartelijke instemming: een fundamentele bezinning op de orde in de kerk is beter, dan dat men op de oude lap van ons kerkrecht nieuwe lappen zet die men scheurt uit recente publikaties, terwijl men de rest daarvan laat liggen. Het artikel wil zelf een bijdrage leveren tot de bezinning op de vraag hoe de ambten moeten worden afgebakend. Graag lever ik een reactie op het gestelde. Omdat zo'n reactie al gauw kan uitgroeien tot een nieuwe artikelenreeks, beperk ik mij tot enkele kerncitaten waarop ik mijn commentaar geef. Op deze wijze wordt de lezer herinnerd aan wat mijn collega schreef, en de omvang van deze reactie blijft te overzien.

Citaat 1: *"De Bijbel geeft ons nu eenmaal geen kant-en-klare kerkorde. We moeten – net zoals bijvoorbeeld in de ethiek – uit verspreide gegevens ons zo goed mogelijk een beeld vormen van wat de Here op dit punt wil."*

Reactie: Met de eerste zin ben ik het geheel eens: de bijbel geeft ons geen kant-en-klare kerkorde. Bij de tweede zin heb ik twee kanttekeningen:

a. Er zijn verspreide gegevens in de bijbel. Sommige daarvan zijn werkelijk *bedoeld* als maatgevend voor vandaag, andere niet. Die andere gegevens kunnen nog wel nuttig zijn om wijsheid aan te ontleen, maar ze fungeren anders dan de gegevens die voorschriften in zich sluiten. Voorbeeld: de instelling van oudsten per gemeente blijkt apostolische gewoonte te zijn en ook Titus krijgt weer de opdracht oudsten aan te stellen. Wij zullen er dus goed aan doen, in iedere gemeente oudsten in ere te houden. Anderzijds blijkt het getal *zeven* van de in Handelingen 6 gekozenen, niet maatgevend voor later, ook al kan het ons wel leren dat men beleidszaken in een zeer grote gemeente (Jeruzalem telde duizenden zielen) beter aan een *klein bestuurscollege* kan overlaten dan ze toe te vertrouwen aan colleges van tientallen personen.

We zullen er enerzijds dus voor moeten waken, dat we vanuit de latere *behoeften* op het terrein van het kerkrecht niet *dezelfde* waarde toekennen aan *alle* losse gegevens. En we zullen er anderzijds ook op moeten toezien, dat we

niet selectief te werk gaan en alleen die gegevens oppakken die ons van pas komen.

b. De vraag wat de Here van ons wil inzake de orde in de gemeente, wordt niet alleen bepaald door de verspreide gegevens in de Schrift. Hier dienen wij ook onze eigen wijsheid biddend in te zetten: de praktijk leert ons veel en we zullen de middelen moeten afstemmen op het doel. Het meeste in de kerkorde zal altijd gebaseerd zijn op praktische wijsheid en niet op Schriftgegevens. Daarom lijkt een kerkorde ook in aanmerking te komen voor regelmatige bijstelling.

Citaat 2: *"Wie nu een totaalbeeld van de bijbelse ambtenleer wil krijgen, zal toch wel allereerst naar zulke opsommende passages grijpen. En dan is het merkwaardige, dat in Rom. 12, 1 Kor. 12 en Ef. 4 de 'oudsten' en 'diakenen' niet eens worden genoemd! Als nu hun dienst de enig algemeen blijvende en voorgeschrevene was, waarom zijn ze dan juist in de opsommingen van Paulus zo opvallend afwezig?"*

Reactie:

a. Op grond van mijn commentaar bij citaat 1 zou ik niet willen spreken over 'de bijbelse ambtenleer'. Het hele woord *ambt* komt niet eens voor in de bijbel en een systematische leer daarover bieden de verspreide gegevens zeker niet. Daarom is een 'totaalbeeld' ook moeilijk te krijgen.

b. Naar opsommende passages grijpt men allereerst, wanneer die passages datgene opsommen waarnaar men op zoek is (in dit geval: 'de ambten'). Exegetisch blijkt echter (zoals ik omschreef in mijn boek en mijn collega bestrijdt dit ook niet), dat deze opsommende passages helemaal niet de bedoeling hebben een *opsomming* van een samenhangende reeks te bieden.

c. Zou dit wel het geval zijn, dan zou het er inderdaad niet best uitzien, dat oudsten en diakenen niet eens genoemd worden.

d. Wanneer men uit de *retorische* stapelingen in de zogenaamde opsommende passages, iets beslissends zou willen afleiden voor de vraag of er twee soorten oudsten moeten zijn, is men ook verplicht de rest van deze lijsten serieus als uitgangspunt te nemen, bij de afbakening van de ambten en ik zie nog niet in hoe dit ooit zou moeten.

Citaat 3: *"Geven de figuren van 'leraar', 'evangelist' en 'herder en leraar' niet óók aanleiding om in de richting van tweeërlei oudsten-ambt te denken?"*

Reactie:

- a. Collega Te Velde geeft zelf al aan, dat ik de figuur van de 'herder en leraar' (en daarmee die van de 'leraar') 'onderbreng bij de plaatselijke oudsten'. De oudsten weiden de kudde door de leer van het evangelie.
- b. Een evangelist is een andere figuur. Hij is niet aan een bepaalde plaats gebonden zoals de oudsten (ook wel: de herders en leraars). Waarom schuift collega Te Velde deze evangelist steeds ineen met de herder en leraar? Het lijkt dat dit gebeurt vanuit de latere optiek van ouderlingen en ouderlingen-dominees.
- c. Op dit punt blijkt nu de inconsistentie van het drie-ambten-model. Ik heb er geen moeite mee een dienaar van het evangelie in de lijn van de evangelist te zien. Maar dan moet men hem niet *gelijktijdig* als oudste typeren. Door dit wel te doen, ontstaat de hybride constructie van een dominee die enerzijds een heel eigen positie heeft (voor het hele leven, beroepbaar enz.) en anderzijds een dominee die gewoon ouderling is en zitting heeft (zelfs als enige permanent en als voorzitter) in het college dat hem beriep, beoordeelt en honoreert. Misschien is dit alles optimaal nuttig op dit moment en dan moeten we het zeker zo laten, maar laten we er niet een ingewikkelde bijbelse fundering onder willen leggen.

Citaat 4: *"De gereformeerde opvatting is eigenlijk geen twee- en ook geen drie-ambten-model!"*

Reactie: Geheel mee eens, maar wat dan wel?

J. van Bruggen

NADERE TOELICHTING

De reactie van collega Van Bruggen heb ik met veel interesse gelezen en ik ben blij met de stof die wordt aangedragen voor een verdere bezinning. Graag wil ik op zijn opmerkingen ingaan.

De lezers kunnen er intussen op rekenen, dat ons gesprek over deze dingen niet alleen maar via De Reformatie loopt. Toch heeft het zin om een stuk van de discussie publiek te voeren.

Met het oog op andere reacties van lezers die ik kreeg, wil ik wat breder op de kwesties ingaan dan voor een gedachtenwisseling met prof. Van Bruggen alleen nodig zou zijn.

Bijbel en kerkorde

Welke waarde hebben voor ons allerlei verspreide Schriftgegevens over bijvoorbeeld de ambten en de hele verdere inrichting van de gemeente? Welk verband is er tussen onze kerkorde en de Bijbel? Moet je voor elke zin van de kerkorde 'een bijbeltekst' hebben?

Ik ben het met collega Van Bruggen eens, dat het zo niet werkt. Niet in bijv. de dogmatiek en de ethiek. Ook niet in het kerkrecht. En ik ben het ook met hem eens, dat je de Schrift niet moet overvragen door bijv. op de smalle basis van een paar zijdelingse gegevens zwaar aangezette uitspraken te doen over hoe vandaag ons kerkelijk leven moet worden gestructureerd.

Daarom heb ik met opzet geformuleerd 'laten we ons zo goed mogelijk een beeld vormen van wat de Here wil'. Dat is voor mij iets anders dan 'zorgen voor harde bewijsteksten'. Het is veel existentiëler, veel warmer. De Schrift is immers niet een 'bewijsteksten-boek', een verzameling 'normen', maar het is de heilzame openbaring van de levende God, Onze God, waaruit wij Hem leren kennen. En waaruit we ook leren onderscheiden hoe Hij wil dat wij zullen leven en handelen.

Onze omgang met de Schrift en ons 'gebruik' van de Schrift moeten daarmee in overeenstemming zijn. Niet een rationeel uitzoeken, wat wel en wat niet normatief is. Maar een zo goed mogelijk leren zien en aanvoelen, hoe de Here is, en wat Hij wil, en hoe Hij tegen de dingen aankijkt. En dan vandaaruit wijs worden. Gevoelig worden voor wat goed en wat kwaad is. Gaan zien, in welke richting we moeten lopen. 'Leren hoe je wandelen moet'. De Bijbel is geen 'normen-boek'. Dat zou een tekortschietende omschrijving zijn van het karakter van de Schrift. Als de Bijbel een 'normen-boek' voor ons is (en zo werkt het onder ons helaas nogal eens), dan leidt dat tot een aanzienlijke verschraling en formalisering van de betekenis van Gods Woord voor ons. Dan wordt ons Schriftbewijs rationalistisch en oppervlakkig. Met alle

gevolgen daarvan voor onze omgang met de Schriften en voor ons geloofsleven!

Misschien heeft iemand uit mijn artikelen het idee gekregen, dat ik de Schriftgegevens nogal massief wil hanteren in het kerkrecht. Maar dat is beslist niet mijn bedoeling. In kerkstructuren en kerkorde moet je m.i. onderscheiden in 'lagen'. Wat de relatie tussen de Bijbel en het kerkrecht betreft is er in de kerkorde een gelaagdheid aan te wijzen.

Er zijn bepalingen in de kerkorde waarvan je direct kunt zeggen: 'zo wil de Here het'. Bijvoorbeeld: dat er leidinggevende ambtsdragers in de gemeenten zijn (art. 2 KO). En dat niemand als ambtsdrager in de kerk mag dienen zonder wettige roeping (art. 3 KO). Op dit soort punten kun je niet zeggen: we doen het maar eens een poosje anders.

Er zijn ook bepalingen, die minder direct aan de Schrift ontleend zijn, maar waarvan je op grond van verspreide Schriftgegevens mag zeggen: zo en zo geven wij in onze situatie het best vorm aan de relevante bijbelse uitgangspunten en criteria.

Bijvoorbeeld: er staat nergens in de bijbel, dat er peremptoire classis-examens moeten zijn. Maar intussen is het zorgvuldig examineren, en het niet *plaatselijk* maar *classicaal* examineren van een nieuwe dominee voor ons wel een heel goede 'vertaling' van apostolische aanwijzingen: dat we 'niemand overijld de handen op moeten leggen' en dat de ambtsdragers 'wel beproefd' moeten zijn.

Daarmee is zo'n exarnen-bepaling niet onaantastbaar geworden! De onderliggende bijbelse aanwijzingen blijven altijd van kracht. Maar die zijn er niet om eventueel een scheefgroei van een veel te theoretische manier van examineren te 'dekken'. En ze sluiten ook niet uit, dat je op een bepaald moment de zaken anders regelt: een andere instantie (curatorium of particuliere synode) of andere vereisten (geen Hebreeuws en Grieks; vijf preken i.p.v. één).

Dan zijn er als 'derde laag' ook kerkorde-bepalingen, die niet gebaseerd zijn op directe aanwijzingen in Gods Woord en die ook geen uitwerkingen zijn van in de Schrift genoemde criteria. Ze zijn door mensen bedacht en gekozen. Zulke regels zijn dan het resultaat van 'praktische wijsheid'.

Bijvoorbeeld: dat de classis één keer per drie maand vergadert, en niet per twee of per vier maand. Of: dat in alle kerkelijke vergaderingen een scriba zal zijn, die noteert wat voor schriftelijke vastlegging van waarde is. Zoiets doe je uit praktische overwegingen, het is geen gebod van God. Dat wil echter nog niet zeggen, dat in die 'derde laag' zulke praktische wijsheid helemaal los staat van de Schrift. De Schrift geeft ons voor heel het leven, ook het samenleven in de kerk, algemene oriëntatiepunten die we in het oog zullen houden, ook als we over heel praktische zaken beslissen¹.

Zulke praktische zaken zijn m.i. niet 'waardevrij'. Onze wijsheid in die zaken is geen 'eigen wijsheid'. Zulke praktische wijsheid van Gods kinderen wordt immers voortdurend vanuit de Schrift gevoed. Zoals collega Van Bruggen uit het kleine detail van het getal zeven in Hand.

6 lering weet te trekken over de grootte van bestuurscolleges, zo is zulke lering uit de Schrift ook op allerlei andere punten te trekken. Ook hier geldt toch, dat de vreze des Heren het begin is van alle wijsheid?

Dat het meeste in de kerkorde op praktische wijsheid gebaseerd is en niet op Schriftgegevens, zeg ik collega Van Bruggen daarom nog niet direct na. Als algemene onderscheiding vind ik dat niet goed bruikbaar. Onze 'praktische wijsheid' heeft m.i. heel veel met ons lezen van Gods Woord en met ons geloven te maken. Ik denk trouwens, dat prof. Van Bruggen met 'praktische wijsheid' dat toch ook wel weer bedoelt.

Maar al zouden we de onderscheiding 'het meeste is gebaseerd op praktische wijsheid, niet op Schriftgegevens' overnemen, dan gaat zo'n uitspraak voor het totaal van onze verzameling kerkrechtelijke regels en uitvoeringsbepalingen misschien wel op. Maar als je artikel voor artikel onze (beknopte!) kerkorde nagaat, zul je daarin toch heel wat lijnen ('dikkere' en 'dunnere') naar de Bijbel kunnen trekken.

Het onderscheid in verschillende 'lagen' in de kerkorde dat ik aanbracht, kan nuancerend werken en ons bewaren voor een krampachtig omgaan met kerkrecht en kerkorde. Je kunt niet van de hele kerkorde zeggen: 'dit is de wil van de Here'. Je kunt ook niet van de hele kerkorde zeggen: 'allemaal menselijke afspraken'. Zo simpel en massief is het niet. En zo hebben de **Gereformeerde Kerken** ook nooit over de kerkorde willen spreken.

Ik zou dit overigens t.z.t. in een apart artikel nog eens breder willen uitwerken. Volgende week hoop ik in te gaan op de notities van collega Van Bruggen over de term 'ambt', een ambten-leer, de 'opsommings-passages' en de vraag 'twee of drie?'

M. te Velde

¹ Over het gebruik van de Schrift voor kerkrecht en gemeenteopbouw heb ik meer geschreven in *Gemeenteopbouw* I (2e druk; Barneveld 1992) 83-89.

De Oosterse en de Westerse kerken: twee aparte werelden

Al vroeg in de kerkgeschiedenis ontstond er een kloof tussen de kerken in het Oosten en die in het Westen van het Romeinse Rijk.

Hierover schreef drs. **J. Vègh** het volgende (we citeren hem via het *Centraal Weekblad* van 14 januari):

Er zijn vele oorzaken geweest, die tot verwijdering en scheuring leidden. Daar is b.v. het taalverschil. In het Oosten sprak men in het algemeen Grieks, terwijl men in het Westen gebruik maakte van het Latijn. De liturgische talen in de Oosterse kerken zijn heilige mysterietalen, verschijningsvormen van de goddelijke, eeuwige en hemelse taal. Daarom zijn ze ook onveranderlijk en onvervangbaar. Nog dieper is het verschil in volksaard en mentaliteit. Van de oosterlingen wordt gezegd, dat zij passief, lijdelijk zijn, mystiek aangelegd, met een natuurlijke neiging tot meditatie, beschouwing en overpeinzing. Hun belangstelling gaat veel meer uit naar de verheerlijking van hemel en aarde, en de vergoddelijking van de mens, dan naar sociale, politieke en culturele problemen van het heden. Daar moet de staat voor zorgen, zeggen zij. Zelfs het bestuur van de kerk werd aan het staatshoofd toevertrouwd, dat haast overal het opperhoofd van de kerk was en hier en daar nog is.

De westerlingen daarentegen zijn actief, praktisch, agressief en progressief. Zij tonen een enorme belangstelling in het leven van hier en willen daar leiding aan geven en zij houden zich gaarne bezig met de maatschappelijke problemen van de eigen tijd, stimuleren de organisatie van christelijke politieke partijen en de beoefening van de wetenschap. De regering van de kerk hebben zij nooit aan de staat overgelaten, integendeel, wat de Rooms-Katholieke Kerk betreft, de paus heeft voortdurend een grote rol gespeeld in de wereldpolitiek, heeft keizers en koningen gekroond en ontthoond.

Daar de Oosterse christenen op het innerlijk zijn gericht, was hun zendingswerk altijd veel geringer dan dat van de westersers, die door hun missie en zending tot de verste hoeken van de wereld waren doorgedrongen.

Dikwijls horen wij zeggen, dat de Oosterse kerken conservatief zijn. Het is waar. Zij houden zich nog steeds aan de besluiten van de eerste zeven concilies. In het Westen is men veel progressiever. Hier is de leer van de kerk veel verder ontwikkeld, uitgebreid, men heeft steeds weer verschillende nieuwe dogma's afgekondigd, zoals de onbevleete ontvangenis van Maria, de onfeilbaarheid van de paus inzake geloof en zeden en de tenhemelopneming van Maria.

Al deze nieuwe leerstukken zijn een doom in het oog van de Oosterse christenen en vormen nog steeds een geweldig struikelblok voor de hereniging met de Westerse kerken.

Wij vermelden verder dat bij de Grieks-orthodoxen het zien, het aanschouwen, belangrijker is dan het horen. Vandaar de ontelbare ikonen, symbolen en zinnebeeldige handelingen in de eredienst. In hun kerken wordt in het algemeen weinig gepreekt en geleerd. Daarentegen wordt in de liturgie het christelijk geloof aanschouwelijk gemaakt en gedramatiseerd. Het geloof wordt op deze wijze door ontroering in het gemoedsleven beleefd. Ik denk aan de toch tot tranen toe ontroerende viering van het Paasfeest, die een sterk emotioneel karakter draagt.

Daarentegen wordt in het westerse christendom de nadruk op het horen en onderwijzen gelegd, daar gaat het veel meer om het

verstandelijk begrijpen dan om het gevoel, soms op het gevaar van het rationalisme af.

Geloof Kuitert toch net als oma?

In het Hervormde In *de Waagschaal* schreef dr. **K. Blei** een aantal artikelen over *Kuitert contra Vel-snel*. De Leidse hoogleraar Versnel, die van het christelijk geloof geheel afstand heeft genomen, debatteerde vorig jaar met professor Kuitert, van wie hij vindt dat hij nog lang niet ver genoeg gaat met het betwijfelen van het christelijk geloof: *Het kan nog erger*.

In het nummer van 18 december 1993 sluit hij de serie af.

Wat blijft er over van het christelijk geloof als je je gezond verstand gebruikt? Kuitert laat veel vallen. Maar daarnaast wil hij er niet van weten dat wij dan maar een nieuwe voorstelling van God maken, die 'op onze eigen maat toegesneden' is.

We zijn wel vrij om de traditie bij te stellen, opnieuw te formuleren en te herzien. Maar volgens Kuitert kent deze vrijheid grenzen. Hij heeft een stellige (of zoals Blei het zegt: onwrikbare, starre) overtuiging: God is in ieder geval zo en niet anders.

Dat ziet Blei als een fundamentele geloofswaarheid, waarvan Kuitert als van een axioma uitgaat. Ook al komt zijn manier van theologiseren merkwaardig rationalistisch en intellectualistisch over – geloven betekent voor hem: aanvaarden van geloofswaarheden (die dan zo inzichtelijk mogelijk uiteengezet worden).

Straks zal God precies laten zien wie Hij is. Zichzelf te kennen geven. Blei vraagt: is dat iets anders dan dat we een goddelijke verschaffing van zekerheid krijgen? Ofwel: een bovennatuurlijke mededeling van de waarheid? Waarom vermijdt Kuitert dan het woord openbaring? Waarom verweert hij zich zo krachtig tegen het fundamentalisme?

Dit stelt **Kuiterts** verweer tegen het fundamentalisme in een bijzonder daglicht. In het voorgaande zagen wij dat Kuitert dat verweer krachtig voert. Daarbij blijkt hij 'fundamentalisme' te definiëren als: geloven op gezag; op het gezag van kerk, of bijbel, of openbaring. Juist **z**ó wil hij **n**iet geloven. Dat vindt hij 'oma's' geloof. Hij gelooft omdat en voorzover hij dat geloof redelijk kan verantwoorden, beargumenteren. Hij gelooft in geloofswaarheden, niet omdat die 'geopenbaarde waarheden' zouden zijn, maar verdisconterend dat die (slechts) menselijk ontwerp zijn.

Wij merken nu intussen op dat de tegenstelling tussen Kuitert en de 'fundamentalisten' minder groot is dan zij lijkt. Geloofswaarheden zijn menselijk ontwerp; ja, maar wachtend en hopen op bevestiging-van-Godswege! Dat betekent: hier worden geloofswaarheden beleden met beroep gedaan op de *nog komende* openbaring, op het gezag van de *nog komende* God! Laat ik maar zeggen: dit is 'uitgesteld fundamentalisme'.

(...)

Ter vermindering van misverstand: tegen **Kuiterts** beroep op de nog komende God heb ik geen enkel bezwaar. Integendeel. Wij christenen hebben niet anders. Wij moeten het werkelijk van openbaring hebben.

Mijn bezwaar tegen Kuitert is dat hij dit laatste intussen niet consequent meer zegt. Was hij wel consequent geweest, dan zou hij zich niet hebben afgezet tegen de gedachte aan 'geloven op gezag'. Zeker, er bestaat een 'geloven op gezag' dat neerkomt op het goedkoop afschuiven van eigen verantwoordelijkheid en mondigheid. Daar zegt Kuitert terecht nee tegen. Mij dunkt trouwens: een dergelijke 'geloofs'houding verdient ook al afwijzing omdat ze uitgaat van een karikatuur van gezag; als zou dat, per definitie, mensen hun mondigheid en vrijheid (willen) ontnemen.

Maar werkelijk gezag doet dat niet. Dat slaat niet plat, maar bevrijdt, en doet op de menselijke mondigheid en verantwoordelijkheid juist een **appel**. Gezag is eigen aan datgene, dat aan diegene, die mij iets te zeggen heeft – "en dat veronderstelt dat ik zelf iets kan zeggen". Op zulk gezag is het christelijk geloof aangewezen. Daarvan leeft het. Namelijk: van het gezag van de zichzelf (ook volgens Kuitert!) openbarende (te kennen gevende) God. Daardoor is het, dat het geloof, hoe zeer ook menselijk-willekeurig, toch niet uit de lucht gegrepen is.

Eenmaal zal de 'ware God' opstaan en zichzelf als God bewijzen... ja, met een gezag dat zijn evidente gelding bevrijdend met zich zal meebrengen. Daar wél, bedoelt ook **Kuitert**. Ik vul dat aan en zeg: het 'geloven op gezag' zal dan ten volle kunnen beginnen. De bondgenootschappelijke verhouding tussen God en (de door Hem mondig gemaakte!) mens zal, van God uit, haar voltooiing bereiken. Maar als dat waar is, wat let ons dan om – in het perspectief van die te verwachten eind-ervaring – de 'unieke ervaring' waarop ons geloof (ook volgens Kuitert) vandaag al teruggaat, als in diezelfde zin gezaghebbend te erkennen? Gaat op die erkenning van unieke ervaring als gezaghebbend niet ook en eerst het getuigenis van de apostelen terug? En leefde niet allereerst Jezus uit 'unieke ervaring': zijn unieke band met de Vader? Als dit 'fundamentalisme' moet heten, moeten we het ervoor opnemen.

Hoe **wáár**: het getuigenis van de apostelen gaat terug op de erkenning van unieke ervaring als gezaghebbend. Wat wij gehoord hebben, en gezien hebben met eigen ogen, wat we aanschouwd hebben en wat onze handen getast hebben – dat verkondigen we ook u, opdat u gemeenschap zult hebben met ons en met de Vader en met zijn Zoon Jezus Christus, schrijft Johannes. En aan dit onderwijs van de apostelen mogen ook wij blijven vasthouden, niet minder dan de eerste christelijke gemeente. Geloven op gezag. En zo komend tot echte vrijheid en ware mondigheid.

G.J. van Middelkoop

Ter overname:

Jaargangen Reformatie 1944/1970
Telefoon 033-651624

UIT DE KERKEN

Beroepen te Anna-Paulowna, Zaandam en Baflo-Warffum i.c.m. Pieterburen: J. Beekhuis, kand. te Kampen; te Brouwershaven: R.H. Knigge, kand. te Kampen.

Beroepbaar gesteld door de classis Kampen: G. Timmermans, Wortmanstraat 318, 8265 AM Kampen n (05202) 12530.

Toegelaten tot de dienst des Woords door de classis Warffum: P.F. de Boer, kand. te Emmeloord, beroepen te Roodeschool.

Aangenomen naar Zwolle-C.: D.J. Zandbergen te Dokkum.

Bedankt voor Hoogezand-Sappemeer (tweede predikantsplaats): J.B. Wilmink te Hilversum; voor Neerlandia (Canadian Reformed Churches): L.S.K. Hoogendoorn te Waddinxveen.

ADRESWIJZIGINGENED.

Helpman * Diensten: M.i.v. 6 februari weer in de Opstandingskerk om 9.30 en 16.30 uur (p. 41).

**READEER
EN
RESERVEER
SNEL!!!**

Bungalows als hotels

Verwen-Arrangement

Comfortabele bungalows in het prachtige Twentse landschap

- inclusief ontbijt
- inclusief lunch
- inclusief diner

maandag t/m vrijdag
in de periode van
03-01 tot 01-04-'94
(prijs + 10%)
28-10 tot 19-12-'94
andere data op aanvraag

6 pers. f 178,— p.p. 4 pers. f 210,— p.p.
2 pers. f 265,— p.p.

voor reservering: Weelink's Recreatie Ommen,
De Schammelte 16, 7731 BM OMMEN,
Tel. 05291-51885.